



Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

DIJALOG 3-4, 2018. Časopis za filozofiju i društvenu teoriju

Kukić, Slavo; Mujkić, Asim

2018

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/280a2e02-eca9-45be-9893-230f8afe1eb8>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

Religijske zajednice u Bosni i Hercegovini i izbori

SAŽETAK

U listopadu 2018. godine u Bosni i Hercegovini provedeni su Opći izbori. Kao i uvijek do sada, najbrojnije religijske zajednice u BiH (svejedno je li riječ o Islamskoj zajednici, Katoličkoj crkvi ili o Srpskoj pravoslavnoj crkvi) željele su dati svoj vlastiti “doprinos” kako bi konačni rezultati izbora bili po njihovoj, odnosno po volji “njihovih” političkih stranaka. S druge strane, predstavnici najbrojnijih (nacionalnih) političkih stranaka u BiH činili su sve kako bi religijske zajednice učinili svojim istinskim služavkama u pribavljanju potrebnog broja (islamsko-bošnjačkih, katoličko-hrvatskih i pravoslavno-srpskih) glasova, a što su one (religijske zajednice) rado prihvaćale smatrajući svoje služenje Božici Naciji ispunjenjem Božjeg/Alahovog plana ovdje na zemlji. Temeljne vrijednosti nauka koji propovijedaju bile su i ostale u drugome planu.

Analizom sadržaja tekstova koji su u predizbornom i postizbornom razdoblju objavljivani u dnevnim, tjednim i mjesečnim listovima gore spomenutih religijskih zajednica, kao i analizom sadržaja tekstova u sekularnome tisku, autor će na jednom izdvojenom “slučaju” – na provedbi Općih izbora u BiH 2018. – pokušati ukazati na toliko prisutnu “religizaciju politike” i “politizaciju religije” u suvremenim društvima, na međusobnu “povezanost” (spregu) “trona i oltara”, odnosno na čvrstu koaliciju religijskih zajednica s “njihovim” izabranim političkim strankama i slijedom te analize dati svoje viđenje uloge i značenja religije u društvu uopće te se posebno osvrnuti na značenje i ulogu religijskih zajednica u oblikovanju političkih zbivanja u Bosni i Hercegovini, od 1990. do danas.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, opći izbori u listopadu 2018., islam, katolicizam, pravoslavlje, židovstvo, religizacija politike, politizacija religije

UVOD

Bosna i Hercegovina je veoma složeno, kulturno i konfesionalno veoma heterogeno i time uistinu multikulturno i multireligijsko društvo. Bosna i Hercegovina je zemlja i krajolik dugoga i neprekinutog povijesnog trajanja, kako

* Prof. dr. sc., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, e-mail: ivan.markesic22@gmail.com

to navodi vrsni poznavatelj bosanskohercegovačkog srednjovjekovlja akademik Srećko M. Džaja, ističući pri tome kako su bila rijetka razdoblja u dugoj povijesti Bosne i Hercegovine kada je ona bila samostalna. Dugo je ona, od 1463. do 1918. godine, bila “šav u svjetsko-povijesnim političkim i ideološkim razračunavanjima Istoka i Zapada”, a nakon osnivanja države Jugoslavije (1918) postala je “ne samo središnje zemljopisno područje jugoslavenske države, nego i unutarnji šav južnoslavenskoga društva, odnosno društava” (Džaja, 1999: 217).

Društveni i politički procesi koji su uslijedili nakon raspada jugoslavenske države (1991) sasvim su jasno pokazali da Bosna i Hercegovina na sebi nosi i veliko povijesno breme, a to su “znatna duhovna nehomogenost i različit politički identitet bosanskog pučanstva”. Naime u njoj ne žive Bosanci i Hercegovci kao narodi, nego Bošnjaci (ranije Muslimani), Hrvati i Srbi, Židovi i ostali i svatko od njih ima svoje zasebno gledanje na njezinu povijest i političku zbilju, ali i na njezinu sadašnjost i budućnost. A do toga je moglo doći zato što gotovo svi procesi koji su u njoj započinjali nikada nisu u potpunosti dozreli niti bili dovedeni do kraja, nego je uvijek izvana bio nametnut “neki novi politički i duhovno-povijesni zaokret”. Najsnažniji se, nakon utemeljenja Latinskog Carstva sa sjedištem u Carigradu (1201–1261), događa osmanskim osvajanjem Bosne 1463., nakon čega se, navodi u istom tekstu Srećko Džaja, u Bosni uz postojanje katolika i kršćana “Crkve bosanske” etabliraju dvije “nove i jače konfesionalne kulture i političke stvarnosti: srpski pravoslavci i muslimani”.

Upravo će ta okupacijska osmanska epoha u potpunosti razoriti već u srednjem vijeku započeti “zajednički politički identitet bosanskog stanovništva”, zbog čega će Bosna već u 15. stoljeću prestati postojati kao jedinstveni politički identitet i postati jedna od provincija Osmanskoga Carstva u kojoj će svaka od konfesionalnih skupina tražiti uporište negdje izvan Bosne. Takva će povijesna zbilja dovesti do “straha za vlastiti identitet, preosjetljivost”, bit će stvoreni “mnogi tabui, nepovjerenje i duboka duhovna otuđenost među konfesijama”, a što nisu uspjeli riješiti ni južnoslavenski nacionalizmi kao ni jugoslavenski marksisti (Džaja, 1999: 223).

U takvim je duhovno-povijesnim okvirima Bosna i Hercegovina bila tijekom trajanja austrougarske okupacije, zatim u Kraljevini Jugoslaviji i NDH. S tim je povijesnim opterećenjem, o čemu sam pisao u svome tekstu *Vrcanovo viđenje socioreligijske situacije u Bosni i Hercegovini na prijelazu stoljeća* (Markešić, 2010: 109-121), Bosna i Hercegovina, uz neriješeno nacionalno pitanje u socijalističkom sustavu, dočekala i raspad Jugoslavije početkom devedesetih godina 20. st., nakon čega je uslijedilo jedno u nizu već tijekom duge povijesti proživljenih ratnih razaranja, progona, ranjavanja i ubijanja njezinog

stanovništva. Velikosrpska agresija i rat u Bosni i Hercegovini započeli su napadom srpskih i crnogorskih rezervista te pripadnika JNA na hrvatsko selo Ravno u općini Trebinje, 1. listopada 1991. godine. Agresija i rat u BiH trajali su – uz sukobljavanja “svih protiv svih” – do završetka mirovnih pregovora u američkoj vojnoj bazi Wright-Patterson kraj Daytona, u državi Ohio, 20. studenoga 1995. Tada dogovoreni i parafirani *Opći okvirni sporazum o miru u Bosni i Hercegovini* u Parizu su na svečanoj sjednici, održanoj 14. prosinca 1995., potpisali hrvatski predsjednik dr. Franjo Tuđman, predsjednik SR Jugoslavije Slobodan Milošević i predsjednik RBiH Alija Izetbegović. Tim sporazumom “uspostavljena je suvremena BiH kao zajednica dvaju entiteta: Federacije BiH (51% teritorija) i Republike Srpske (49%), dok je grad Brčko, prvotno ostavljen za arbitražu, odlukom Međunarodne arbitraže 1999. dobio status neutralnog distrikta (Brčko Distrikt) pod središnjom vlašću Međunarodne zajednice.” (v. “Daytonski mirovni sporazum”, 2009)

Bosna i Hercegovina je nominalno sekularna država. U političkome smislu uređena ustavom koji nije donesen demokratskom procedurom u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, što znači da je još uvijek na snazi *ratni*, oktroirani, nametnuti ustav koji inaugurira nacionalnu diskriminaciju, onaj ustav koji je sastavni dio *Općeg okvirnog mirovnog*, tzv. *Daytonskog sporazuma* (Aneks IV) (FMP, 1997: 17-30). Potrebno je reći da je taj sporazum rezultat američkim i diktatom međunarodne zajednice nametnutih mirovnih pregovora nakon krvavoga rata u BiH (1991–1995).² Potpisali su ga, kako je rečeno, Franjo Tuđman, Slobodan Milošević i Alija Izetbegović, iako nitko od njih nije bio zadovoljan tim sporazumom. Zbog nesuglasja i isključivosti kasnijih, ali i današnjih predstavnika nacionalnih / nacionalističkih elita još uvijek u parlamentarnoj proceduri nije donesen ovoj državi i ovome društvu primjeren ustav kojim bi se jamčila sva ljudska prava svim građanima ove države.

A to se nije moglo dogoditi stoga što, prema mišljenju prof. Mirka Pejanovića (2010), u postdaytonskoj BiH ni u jednom mandatu, osim u kratkom

² Opći okvirni sporazum za mir u BiH, tzv. Daytonski mirovni sporazum postignut je pod pritiskom američke administracije na čelu s Billom Clintonom, tadašnjim predsjednikom SAD, te Richardom Holbruckom kao njegovim posebnim izaslanikom za BiH i tvorcem samoga sporazuma. Sporazum su 21. studenoga 1995. u američkoj Zrakoplovnoj bazi Wright-Patterson (Ohio) parafirali, a 14. prosinca 1995., na službenoj ceremoniji u Elizejskoj palači u Parizu, potpisali predsjednici Bosne i Hercegovine (Alija Izetbegović), Republike Hrvatske (dr. Franjo Tuđman) i Savezne Republike Jugoslavije (Slobodan Milošević), zatim kao jamci Sporazuma predstavnici Europske unije, Republike Francuske, SR Njemačke, Ruske Federacije, Ujedinjenog kraljevstva i Sjeverne Irske, te Sjedinjenih Američkih Država.

Potrebno je radi povijesne istine kazati da je navedeni sporazum u Wright-Pattersonu u ime HDZBiH parafirao prof. dr. Jadranko Prlić, tadašnji zamjenik predsjednika Vlade i ministar obrane Federacije BiH, u ime SDS-a to je učinio Momčilo Krajišnik, tadašnji predsjednik Skupštine Republike Srpske, te Alija Izetbegović, tadašnji predsjednik RBiH, u ime SDA.

vremenu 2000–2002. godine, vlast nije bila formirana na koalicijskom političkom sporazumu, nego uvijek na partnerskom vladanju nacionalnih oligarhija kojima cilj nije bio izgradnja konsenzusa radi razvoja BiH niti su se te vlasti bavili pitanjem njezine državnosti. Što je ta državnost bila slabija, to je moć partnerskoga vladanja bila snažnija.

U analizi prijeratnih, ratnih i poslijeratnih procesa u Bosni i Hercegovini, pa tako i u analizi dosadašnjih, a posebno posljednjih izbornih procesa na lokalnoj općinskoj, zatim kantonalnoj / županijskoj, federalnoj i državnoj razini, potrebno je uvijek polaziti od postavke potvrđene u svim empirijskim istraživanjima – da je u Bosni i Hercegovini religija “važan marker kulturnog identiteta” (Vrcan, 2006) i da je time u bitnome religijsko pripadanje određivalo rezultate izbora. U tome smislu moguće je analizirati i vidjeti koju ulogu je religija imala u dramatičnim procesima koji su se dogodili devedesetih godina u Bosni i Hercegovini i koji su se na razini svakidašnjice manifestirali, između ostalog, i u obliku “radikalnih promjena u strukturi stanovništva na tom prostoru”, a to znači u strukturi stanovništva nakon “etničkoga čišćenja”. Usporedbom popisa pučanstva iz 1991. i onoga provedenog 2013. sasvim jasno se zrcale razmjeri “čišćenja” onih koji ne pripadaju većinskoj nacionalno-religijskoj zajednici na tome terenu. Jesu li i koliko su takvome stanju pomogle propovijedi, ponašanja i djelovanja pripadnika religijskih zajednica, teško je reći, ali moglo bi se istražiti?³

Ono što karakterizira suvremenu bosanskohercegovačku zbilju na široj društvenoj razini jest zaokret od prijeratne sekularizacije k desekularizaciji društvenog života i snažnom ulasku religije na “ispražnjeni trg ideja” (Zulehner i Tomka, 1999). Naime, u vrijeme državnoga socijalizma, odnosno u socijalističkim zemljama u kojima se vršila državna ateizacija društva – kao što je to bilo u bivšoj Jugoslaviji – religijske zajednice bile su, kako u svome članku *Religija i politika u postkomunističkim državama Srednjoistočne i Istočne Europe* navodi Detlef Pollack (2002:15), njemački sociolog religije, “politički potiskivane i ideološki stigmatizirane”. Međutim, krajem 1980-ih, odnosno političkim preokretima u tim zemljama, one počinju dobivati na političkoj re-

³ A da bi se dobila prava slika o odnosu većinskih religijskih zajednica u Bosni i Hercegovini prema ratu i prema uspostavi mira, potrebno je “zraknuti” npr. u knjigu fra Velimira Blaževića, objavljenu samo tri godine nakon rata, *Katolička crkva i rat u Bosni i Hercegovini: dokumenti o stavovima i zauzimanju Katoličke crkve za mir i poštivanje ljudskih prava i građanskih sloboda i za očuvanje države Bosne i Hercegovine (1989–1996)*, zatim u knjigu prof. dr. Ivana Cvitkovića, *Konfesija u ratu*, Sarajevo – Zagreb, 2004, kao i mnoge članke različitih autora u *Svjetlu riječi*, *Bosni franciscani* (časopisu bosanskih franjevaca) te *Vrhbosnensiji* (časopisu KBF-a u Sarajevu), kao i u izdanjima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: *Preporod*, *Takvim*, *Glasnik Islamske zajednice*, *Islamska misao* i drugim u razdoblju od početka devedesetih godina 20. stoljeća pa do sredine prvoga desetljeća 21. stoljeća.

levantnosti i važnosti. Međutim, relevantnost i važnost religijskih zajednica u novome političkom kontekstu, posebno u posljednjih dva desetljeća, poprima neke posebne oblike. Ne teče više “med i mlijeko” u odnosima tih dviju “institucija” – države i crkve, politike i religijskih zajednica.

Mnoštvo je čimbenika koji su na to utjecali i utječu. Pollack smatra da u to spadaju procesi modernizacije i religijske pluralizacije. O pluralizmu, pa time i religijskome, kao novoj paradigmi suvremenoga svijeta govori i Peter L. Berger u svojoj knjizi “Oltari moderne. Religija u pluralističkim društvima” (2015).

Uloga religije, odnosno religijskih zajednica u tim zemljama, pa tako i u Bosni i Hercegovini, bila je krajem 1980-ih izuzetno velika. Bilo je to razdoblje u kojem se, nakon jednoga dugog i za odnose religijskih zajednica i države mučnoga razdoblja, događao povratak religije na javnu društvenu scenu. Tada su se religijske zajednice pojavile kao glasonoše “intelektualaca i radnika, socijalista i antikomunista, angažiranih i distanciranih kršćana” (Pollack, 2002: 15).

U društvu se osjećala potreba vraćanja izvornim religijskim vrijednostima, onim vrijednostima do kojih socijalističkome režimu nije bilo stalo. Problem je nastao što je pad socijalističkog sustava vlasti u tim zemljama bio neočekivan i što je iznenadio i same religijske zajednice, jer su se već bile navikle na koegzistenciju u socijalističkome društvu, na odvojenost crkve od države, ali i odvojenost države i crkve.⁴ Zbog toga je novo vrijeme bilo vrijeme duhovnoga vakuuma – vrijeme u kojem nisu bile pripremljene vrijednosti koje bi bile trebale zamijeniti one stare socijalističke. Iako su građani, a ponajviše vjernici – kako pravoslavci tako i muslimani, a posebno katolici – očekivali od religijskih zajednica veći angažman u rješavanju svakodnevnih životnih pitanja, “religijske zajednice nisu bile spremne prihvatiti ove izazove” i to, kako navodi Pollack (2002: 16), iz jednoga jednostavnog razloga: “bilo im se teško suočiti sa slobodom, demokracijom, tržišnom privredom, kulturnim pluralizmom i religijskim individualizmom”.

Tako je, navodi dalje Pollack, npr. u Rusiji Ruska pravoslavna crkva ustala protiv duhovnog i moralnog relativizma i zahtijevala pravo monopola na istinu. Slično je bilo i u Poljskoj, ništa manje u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, jer su slično kao i u Rusiji i Poljskoj ovdje predstavnici Islamske zajednice,

⁴ A da bismo mogli mjeriti stupanj pravne odvojenosti religijske zajednice i države, primjenjuje se sljedećih pet kriterija (Pollack, 2002: 18):

1. Postojanje državne crkve
2. Postojanje teoloških fakulteta na državnim visokoškolskim ustanovama ili sveučilištima
3. Od države financirana nastava vjeronauka na javnim školama
4. Postojanje vojnih, odnosno zatvorskih dušobrižnika
5. Porezne olakšice za religijske zajednice, financijska potpora

Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve javno preporučivali svojim vjernicima za koje stranke je dobro dati glas na izborima, a za koje nije. Iz njihovih poruka bilo je vidljivo kome bi trebali dati svoj glas dobri Hrvati katolici, dobri muslimani Bošnjaci i dobri pravoslavci Srbi, a za koga ne.

S vremenom u nekim gore spomenutim zemljama religijske zajednice gube politički utjecaj s početka devedesetih. Postale su u mnogim segmentima nepotrebne, smetajuće kako dnevnoj tako i onoj dugoročnoj politici. No, religijske zajednice nisu se mirile s tim nepovoljnim društvenim statusom, posebno u Bosni i Hercegovini. Tražile su “nove izlaze” u javnost. I našle su ga u izborima. Osjetile su da bi prigodom izbora mogle uskočiti u “političko kolo” i igrati u njemu kao kolovođe / predvoditeljice, posebno kad je riječ o očuvanju nacionalnog, religijskog i kulturnog identiteta, kao čuvarice sjećanja, narodne i religijske memorije.

Svoju ocjenu značenja i uloge povijesnih religija u Europi, posebno u političkome životu zemlje, dao je veliki njemački filozof Erich Fromm u tekstu *Totemizam, religija, neuroza*, i nju bismo mogli primijeniti i na Bosnu i Hercegovinu. On kaže:

Ali povijesna religija uvijek je iznova kapitulirala pred svjetovnom vlašću i stupala u kompromise sa njom. Mnogo se više bavila nekim dogmama negoli ostvarivanjem ljubavi i skromnosti u svakodnevnom životu. Nije se neprekidno i nepopustljivo suprotstavljala, kad je svjetovna vlast kršila duh religioznih ideala; naprotiv, i sama je stalno sudjelovala u tom nasilju. Da crkve zastupaju istinski duh Deset zapovijedi ili Zlatnog pravila, a ne samo riječi, mogle bi biti moćne snage koje sprječavaju povratak obožavanju idola. Ali kako je to više izuzetak nego pravilo, mora se postaviti pitanje, i to ne s antireligioznog stajališta, nego iz brige za čovjekovu dušu: možemo li povjeriti crkvi da bude zastupnik religioznih potreba, ili moramo odvojiti ove potrebe od organizirane, tradicionalne religije, da bi spriječili rasulo naše moralne strukture? (Fromm, 2000: 39)

Navedena Frommova ocjena o značenju i ulozi povijesnih religija može začuditi samo one koji bi željeli zaboraviti sve one kompromise u koje su stupale naše povijesne religije (islam, katolicizam, pravoslavlje i židovstvo) kako u Bosni i Hercegovini tako i u državama u njezinu okruženju. I ne samo da su nekoć stupale, nego i danas stupaju.

Naime, u ovih gotovo 30 godina postojanja “daytonske” države Bosne i Hercegovine svjedočili smo da postoje mnogi koji su, kazano Frommovim riječima, “bezgranično bili i (koji bezgranično) jesu odani svojoj političkoj stranci”, kojima je “jedino mjerilo vrijednosti i istinitosti interes stranke, za koje je zastava simbol vlastite grupe, sveti predmet”. Stoga, možemo reći da su ti pojedinci, odnosno mnogi od nas, pripadnici “religije klana”, odnosno “obožavatelji totema” i sljedbenici vjere u toteme – što također nikoga ne iznenađuje – jer te toteme i tu vjeru prihvaćamo kao savršeno racionalan sustav.

Ne čudi stoga da su zastava, grb, stranka i teritorij na kojem se nalaze ta tri simbola zalag neupitne žrtve i herojstva.

Ako su mnogi od nas danas obožavatelji tih i takvih “iskonskih”, aboridžinskih oblika religije, onda se s pravom postavlja pitanje uloge naših monoteističkih religija i njihovih ovozemaljskih prezentacija u Bosni i Hercegovini – Katoličke crkve, Islamske zajednice, Srpske pravoslavne crkve i Židovske zajednice: “je li uloga suvremenih monoteističkih religija u tome da spase čovjeka od takve regresije, od pada u totemizam, i nije li vjerovanje u Boga jamstvo protiv povratka obožavanja predaka, totema ili zlatnog teleta?”

Nažalost, boreći se za očuvanje religijskim simbolima (minaretima, zvonicima, krstovima, križevima, menorama) obilježenoga religijsko-nacionalnog teritorija Bosne i Hercegovine, naše povijesne religije nisu uspjele “oblikovati karakter čovjeka u skladu sa svojim proklamiranim idealima”. A da su ove i ovakve ocjene jednog Marxovog učenika točne, pokazala su događanja prije, tijekom i nakon rata u Bosni i Hercegovini (1991–1995).

Također, i najnovija zbivanja, odnosno najnovije zbijanje nacionalnih i religijskih redova u Bosni i Hercegovini, svakodnevno potvrđuju već prihvaćenu ocjenu bosanskoga franjevca fra Drage Bojića da bosanskohercegovačko društvo već gotovo punih trideset godina “na različite načine trpi ‘diktaturu religijskog’ i to onog negativnog i ružnog unutar bosanskohercegovačkih religijskih vjera”. Mnogi se slažu u tome da je, kako navodi ovaj fratar, “previše religije u javnosti”, što šteti i njoj samoj, a i onemogućava da se gradi sekularno društvo unutar kojeg će i religija imati svoje mjesto kao njegov stimulativni i proročki dio, a ne kao čudovište koje plaši ljude i koje se posvuda ukazuje. (R. D., 2018) Jer, navodi dalje fra Drago, “Bosna i Hercegovina jedino i ima šansu kao sekularna država”, a da bi to postala, ona mora “usvajati i provoditi zakone modernih demokratskih država, riješiti nacionalna pitanja i umanjiti društveni utjecaj religije, ne u smislu da religiju marginalizira ili da ju dokida, jer bi to bilo kršenje vjerskih prava i državno nasilje, već da postavi granice religijskog utjecaja”. Naime, u Bosni i Hercegovini se, ali koliko znamo i u Hrvatskoj, “puno govori o vjerskim pravima”, ali malo ili nikako “o granicama tih prava i privilegija koje se zloupotrebljavaju za interese religijskih institucija i pojedinaca”. A to znači, kazano Frommovim riječima, da “čovjek koji je bezgranično odan svojoj državi ili svojoj političkoj stranci, kojem je jedino mjerilo vrijednosti i istinitosti interes države ili stranke, za koga je zastava, kao simbol vlastite grupe, upravo sveti predmet, pripada religiji klana i obožavanja totema, čak i ako je to savršeno racionalan sustav u njegovim očima (što, naravno, vjeruju svi poklonici bilo koje primitivne religije).” (Fromm, 2000: 37-39).

Polazeći od ovdje iznesenih premisa, ovdje bih želio govoriti o ulozi, odnosno o odgovornosti religijskih zajednica u BiH za stanje u kojem se ova zemlja nalazi. U tome smislu želio bih se osvrnuti na nekoliko tema:

- 1) Usporedba odnosa politike i religijskih zajednica na izborima za Europski parlament 2019.
- 2) Bosna i Hercegovina danas
- 3) Proizvodnja straha od drugoga i drukčijeg – *Modus operandi* političkih elita u BiH uoči i nakon izbora
- 4) Simbioza političkog i religijskog – uloga religijskih zajednica u predizbornim i postizbornim procesima u Bosni i Hercegovini (nekoliko primjera)
- 5) O “religijskome” sudjelovanju na izborima u Bosni i Hercegovini

A da bismo vidjeli jesmo li mi u Bosni i Hercegovini jedini koji smo u cijelosti religijsko-etnički sijamski blizanci: jedna stranka = jedna religija = jedna nacija, u kojoj religijske zajednice žele utjecati na rezultate izbora, navest ću ponajprije nekoliko primjera na koji način religijske zajednice u nekim zapadnoeuropskim zemljama žele utjecati na rezultate izbora.

USPOREDBA ODNOSA POLITIKE I RELIGIJSKIH ZAJEDNICA NA IZBORIMA ZA EUROPSKI PARLAMENT 2019. (DRIESCHNER, 2019)

Analizom izbora za Europski parlament održanih 26. svibnja 2019. pokazalo se da Europu, unatoč postojanju iste (kršćanske) religije, malo što od toga povezuje. Naime, Europska unija nije nastala kao na kršćanstvu utemeljena zajednica, nego kao pokušaj, kao na pravnim propisima utemeljeni projekt prevladavanja krvavih povijesnih konflikata, pri čemu crkve nisu puno doprinijele za njihovo razumijevanje. Kada predstavnici lijevih europskih stranaka govore o Europskoj uniji, oni taj projekt ocjenjuju kao prevladavanje i brisanje nacionalnih, krvlju iscrtanih granica. A kada o projektu govore predstavnici desnih stranaka, tada je riječ “o obrani ili rekonstrukciji nacionalnih identiteta u čijem su nastajanju dotične mjesne / nacionalne crkve imale udjela”.

Današnja rascijepljenost u Europskome parlamentu nalazi se na obje strane tzv. “konfliktne crte”, posebno u raspravama o useljavanju, o priznavanju homoseksualnih partnerstava, o pobačaju, o eutanaziji. Kako je i u ovim pitanjima kršćanstvo rascijepljeno na ono moderno i postmoderno i ono tradicionalno i predmoderno, teško je govoriti o kršćanstvu kao ujediniteljskoj snazi Europske unije. O međusobnim sporenjima crkve i države govori se posebno uoči izbora u svim njezinim članicama.

Tako se u Belgiji uoči izbora sporovi vlasti i Crkve vode kako o svjetonazorskim pitanjima (legalizaciji eutanazije – legalizirana 2002.) tako i o svakod-

nevnim pitanjima, kao što je prihvat i smještaj izbjeglica, održavanje nastave vjeronauka, ulasku države u područja koja Crkva smatrala da njoj pripadaju. Ni u Nizozemskoj, u kojoj je svaki četvrti stanovnik katolik, a svaki šesti protestant, dok većinu čine nereligiozni. Crkve nisu suglasne s liberalizacijom pomoći kod umiranja (eutanzije) i istospolnih brakova. Kad je riječ o izbjeglicama, slična situacija je i u Italiji, u kojoj je ministar unutarnjih poslova, inače čelnik desne Lige, Matteo Salvini došao u sukob s Katoličkom crkvom zbog izbjeglica. Išlo se dotle da je katolički časopis *Famiglia Christiana* u njemu vidio vruga pa je napisao: *Vade retro!* – Odlazi (sotono)! Ne treba čuditi da su ga koalicijski partneri izigrali i da više nije u vlasti. Na slična sporenja Crkve i države nailazimo i u Austriji, posebno zbog socijalne i imigracijske politike, smatrajući je krutom i nekršćanskom, odgovornom za podjelu u društvu. Ostaje nam vidjeti hoće li Kurz, novi predsjednik Austrijske vlade, usprkos protivljenju bečkoga kardinala Schönborna, ostvariti svoje obećanje da će ukinuti “paralelna društva, politizirani islam ili radikalne tendencije islama” jer one “nemaju mjesta u našoj zemlji” te u duhu novih mjera protiv katastrofalnih rezultata multikulturalizma u zapadnoj Europi kao i politike novog duha i novih pravila zabraniti nošenje burki u osnovnim školama, smanjiti socijalne pomoći velikim obiteljima i dječji doplati stranim radnicima čija djeca žive u inozemstvu, smanjiti poreze, reformirati birokratski zdravstveni sustav te provoditi strožu kontrolu granica Europske unije.

U Grčkoj, kao jedinoj državi u svijetu u kojoj je pravoslavlje državna religija, Crkvi je uspjelo svojim angažiranjem uoči izbora pripomoći da Kyriakos Mitsotakis i njegova Nova demokracija pobijede lijevu Syriza – vladu Alexisa Tsiprasa, koja je namjeravala ustavom urediti religijsku neutralnost grčke države, čime bi preko 10.000 pravoslavnih svećenika izgubilo status državnoga službenika.

Međutim, nigdje državna vlast nije u tako tijesnoj povezanosti s nacionalnom crkvom kao u Poljskoj, u kojoj je predsjednik Jarosław Kaczyński, potvrđen na izborima 13. 10. 2019., razvio vlastitu teologiju: Zapovijed *Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe* odnosi se ponajprije na pripadnike vlastite nacije. I u Irskoj, uz probleme oko Brexita i opasnost od međuvjerskih nereda, irski biskupi su se uključili u rasprave o referendumu o promjenama Ustava u dijelu u kojem se govori o razvodu braka. Ne zaboravimo da je Crkva 2015. izgubila bitku u raspravi o istospolnim brakovima, prošle 2018. oko legalizacije pobačaja, a ove 2019. oko vremena čekanja za razvod braka. Naime, prema ranijem zakonu, Irci su morali živjeti četiri godine odvojeno pa tek onda pokrenuti proces razvoda. Sada je to razdoblje smanjeno na dvije godine.

Unatoč odvojenosti države i crkve, Francuska vlada (predsjednik Macron redovito se sastaje s predstavnicima kršćana, muslimana, židova i budista) po-

kušava religijske zajednice uključiti u javnu debatu, posebno o važnim nacionalnim pitanjima kao što je bio štrajk “žutih prsluka”. Uoči izbora za Parlament EU katolički biskupi zauzeli su politički stav: podsjetili su na povijesna postignuća Europske unije i pozvali vjernike da iziđu na izbore, što se indirektno moglo shvatiti kao pledoaje protiv ekstremno desne i prema EU neprijateljski usmjerene političke stranke Marine le Pen.

U Mađarskoj Viktor Orban sebe vidi kao spasitelja kršćanske Europe od najeze muslimana s istoka, uživa potporu svoje kalvinističko-reformirane crkve, koja je mala, ali veoma utjecajna, i kojoj pripada svaki osmi Mađar. Tradicionalno kalvinisti podupiru sakraliziranje države i nacionaliziranje crkve. Najveće religijska zajednica je Rimokatolička crkva, dok je Evangeličko-luteranska crkva manjinska. One su u sporu s Orbanom oko migrantske politike, kriminalizacije beskućnika i progona George Sorosa. Katolici su na distanci s Orbanom, evangelici su javno protiv njega, zbog čega su i kažnjeni. Izbaceni su iz nekih državnih projekata potpore. S Katoličkom crkvom Orban još ne ulazi u javni spor.

U Švedskoj, najsekularnijoj i najindividualističijoj europskoj zemlji – u kojoj samo jedna petina izjavljuje da je religiozna – kršćanstvo je potisnuto iz javnoga života i iz škola. Unatoč tome, crkve ipak uspijevaju izići u javnost i sudjelovati u javnim diskusijama u kojima kršćanske vrijednosti počinju dobivati na vrijednosti. U Španjolskoj, koja je zbog seksualnog zlostavljanja mladih, upletenosti časnih sestara u sistematsku krađu novorođene djece u vrijeme Francove diktature i njihovo udomljivanje u bogatim španjolskim obiteljima, veoma brzo “iskliznula” iz okrilja (krila) Katoličke crkve, iako ne prihvaćaju novu socijalističku vladu, koja je ostvarila svoje obećanje i posmrtno ostatke diktatora Franca izmjestila iz mauzoleja udaljenog 50-kilometara od Madrida na jedno javno groblje pored glavnog grada Španjolske, biskupi su u predizborno vrijeme bili protiv govora mržnje prema strancima koju propovijedaju novi desničari i njihovi populisti. Iako za veliku većinu Danaca religija ne igra neku posebnu ulogu, ipak su u velikoj većini članovi Evangeličko-luteranske pučke crkve, koju mnogi vide kao državnu crkvu, jer država postavlja vodstvo, kreira kadrovsku politiku crkve i uzdržava je. Desni populist u predizbornim nastupima naglašavaju kršćanske korijene zemlje, iako opada utjecaj kršćanstva u mnogim segmentima društva. U Velikoj Britaniji, u vrijeme stranačkih nadmetanja za izbore za Europski parlament, crkve su šutjele. Razlog – Brexit je izazvao rascjep ne samo u sekularnom društvu nego i u crkvama. Dok su vodeći ljudi anglikanske državne crkve, kao npr. Justin Welby, nadbiskup Canterburyja, u Europskoj uniji vidi dobru i korisnu stvar, mnogi biskupi su za izlazak Britanije.

U Njemačkoj je na prošlim izborima za Bundestag 24. rujna 2017. na biračima izišlo 61,5 milijuna birača. U predizborno vrijeme glavna tema bila je

religija. On je postala temom u izbornim programima, što do tada nije bio slučaj, osim u već najvećim tradicionalnim strankama: CDU i CSU, u čijim izbornim programima religija ima zaseban pasus. U drugim strankama koje se orijentiraju prema AfD – Alternativa za Njemačku, kršćanstvo se pojavljuje kao granica prema islamu, što se dalo primijetiti i u javnoj debati, posebno kad je riječ o nošenju rupca / marama. Zaključno, može se reći da u Njemačkoj 2017. religija nije bila pitanje vjere, nego pitanje granice. Postala je marker, oznaka. No, obje velike crkve – Katolička i Evangelička luteranska crkva – pozvale su svoje članove da iziđu na izbore uz naznaku da je samo sudjelovanjem na izborima moguće graditi demokratsko društvo i u njemu živjeti, kritizirajući pri tome nastupe predstavnika pojedinih političkih stranaka u kojima se izražava isključenost i mržnja, posebno nakon dolaska (imigracije) velikoga broja osoba drugoga, “islamskoga” vjerozakona, što je prema njihovu iskazu njihovu državu učinilo šarenijom i bogatijom. Jer, “nitko u Njemačkoj ne smije biti diskriminiran zbog svoje vjere, boje kože, spolne orijentacije ili nacionalne pripadnosti”, uz napomenu da Njemačka mora ostati otvorena zemlja i dalje “preuzimati odgovornost za najslabije i najranjivije skupine”. Uz to, nisu zaboravili svojim vjernicima napomenuti, posebno nakon odluke Britanske vlade da napusti Europu, da je “samo ujedinjena Europa jamac mira i slobode na našem kontinentu i kao takva jedinstvena može davati impulse za uspostavu međunarodnog poretka mira i za uspostavu ekološki i socijalno pravedno oblikovanje međunarodnih gospodarskih odnosa.” (KNA, 2017)

Iako su crkva i država u Sjedinjenim Američkim Državama strogo razdvojeni (nema crkvenoga poreza niti država na bilo koji način podupire religijske zajednice), ipak je religijsko vjerovanje u SAD nešto što je sveprisutno: 94% Amerikanaca vjeruje u Boga: 80% kršćani, od čega oko 26% katolika, različitim protestantskim denominacijama pripada oko 54% Amerikanaca, baptisti (17,2%) i metodisti (7,2%). Oko 1,4% Amerikanaca pripada židovstvu. Ostalih 18% čine oni koji ne vjeruju, zatim slijede muslimani, hinduisti i budisti.⁵ U tome smislu, vjernici su u najvećem broju i birači. Oni u bitnome donose odluke tko će vladati Amerikom. Stoga su i teme koje npr. predsjednički kandidati iznose u svojim kampanjama u cijelosti okrenute potrebama tih birača-vjernika. Ne čudi stoga da i kandidati rado ističu svoju religijsku pripadnost, odnosno svoju religioznost, kako bi time biračima pokazali da oni svoj život usmjeravaju prema istim moralnim vrijednostima kao i njihovi birači, jer je za mnoge od njih moral važniji negoli ekonomija! (Troll, 2004) S druge strane, na odluke i orijentacije biračkoga religioznog tijela u bitnome utječu učenja njihovih religijskih zajednica. Također, konfesionalna pripadnost veoma često

⁵ Wikipedia, “Sjedinjene Američke Države”.

znači i za koga će dotična osoba glasati, za koju političku opciju. Također, teme jednogospolnih brakova, pobačaja i istraživanja jasnih stanica su tabu teme za mnoge bijele protestante, zbog čega su oni naklonjeniji republikancima, dok su protestantski Afroamerikanci, kao i gore navedene ugrožene društvene grupacije, naklonjeniji demokratima, jer se bore za njihova manjinska prava. Najveći utjecaj na birače unutar republikanskoga biračkog tijela ima organizacija Christian Right, osnovana 1920. godine. Republikanska stranka i Christian Right čine simbiozu, "jedno tijelo". Svoju su neovisnost žrtvovali radi viših interesa. Tu su i druge protestantske organizacije: Christian Coalition, Moral Majority, Christian Voice i Family Research Council. Uz ove postoji i tzv. američka *civilna religija*, kako ju je nazvao sociolog religije Robert N. Bellah. Riječ je o religioznim simbolima i ritualima iz Biblije koji se koriste ponajviše prigodom javnih nastupa i inauguracijskih predsjedničkih govora. Riječ je o pojmovima kao što su *izlazak*, *izabrani narod*, *obećana zemlja*, *Novi Jeruzalem*, žrtvena smrt i *ponovno rođenje*. Time civilna religija stvara simbiozu religije i politike, ali svakako ne simbiozu crkve i države.

BOSNA I HERCEGOVINA DANAS

U Bosni i Hercegovini vrijeme kao da se dijeli
na ono predizborno i postizborno.

Ivan Cvitković (2019: 79)

Kad je riječ o Bosni i Hercegovini, ali i o drugim bivšim jugoslavenskim republikama, potrebno je reći da je nesporno da je nacionalizam na prostorima bivše države Jugoslavije od sredine sedamdesetih u bitnome određivao i, kako navodi prof. Srđan Vrcan, "odredio prirodu glavne struje u politici i kulturi" i da je time, posebno početkom devedesetih godina, stekao "status državne politike" temeljem koje je mogao postati i glavni pokretač procesa "globalne društvene, ideološke, ekonomske i kulturne dekonstrukcije i rekonstrukcije ovih prostora" (Vrcan, 2006: 36, 39). Nacionalizam je, prema njegovim riječima, nastupio s javnom pretenzijom da "predstavlja a) primjerenu političku strategiju za brz izlazak ovih prostora iz dugotrajne i teške globalne društvene krize (...)" ili pak kao "način za svojevrsno blokiranje krize i nekih njenih mogućih dezintegrativnih društvenih učinaka" (Vrcan, 2006: 36). Nacionalizam je naposljetku, navodi na istome mjestu prof. Vrcan, ne samo praktično "zaposjeo sve institucije i poluge vlasti nego je svojim sadržajima kolonizirao sveukupnu javnu scenu" (...) pa je velikim dijelom "zaposjeo i svijet života i svakidašnjice".

Nacionalizam se, kazano riječima Johna Keanea, nije pojavio kao negacija demokracije, nego kao jedan od njezinih "otrovnih plodova" i kao jedna od

opasnosti koja sa sobom nosi i “višak demokracije” (Keane, 1998). Naime, nacionalizam ima jezgru koju čine fanatici. Njegove granice su nepropusne, na njima postoje prijelazi i granična policija čija je zadaća prepoznavati domaće i strane neprijatelje nacije. Za razliku od nacionalnog identiteta, čije granice nisu fiksne i čija je tolerancija prema razlici i otvorenost prema drugim oblicima života kvalitativno veća, nacionalizam, navodi dalje Keane, zahtijeva od svojih pristaša da vjeruju u sebe i da vjeruju u to vjerovanje, da vjeruju da nisu sami, da su članovi zajednice vjernika poznate kao Nacija, kroz koju mogu postići besmrtnost. Nacionalizam zahtijeva od njih i njihovih vođa da sudjeluju u “svakodnevnom plebiscitu”. Ta razina ideološke opredijeljenosti osigurava da se nacionalizam pokreće goveđom voljom za pojednostavljenjem stvari – onom vrstom upute koju je izdao Bismarck: “Nijemci! Mislite svojom krvlju!” (Keane, 1993: 8).

Dvadesetčetverogodišnja poslijeratna politička i životna praksa u Bosni i Hercegovini pokazale su da Daytonski sporazum, kao okvirni sporazum, nije dao niti je, zapravo, mogao dati odgovore na sva pitanja koja se svakodnevno postavljaju u ovoj zemlji. Njime je okončan rat u Bosni i Hercegovini, u kojem je, prema rezultatima istraživanja Istraživačko-dokumentacionog centra (IDC), ubijeno i nestalo 97.207 ljudi, što je prema riječima Mirsada Tokače, direktora IDC-a, 2,22 posto od ukupnoga broja stanovništva u BiH prema popisu iz 1991. godine (NN, 27), dok je veliki broj stanovnika prognan i raseljen. Tim sporazumom uspostavljena je Bosna i Hercegovina kao suvremena, demokratska država. Ona je time izgubila dotadašnji status republike i postala “krpljačina” od dvaju entiteta i jednog distrikta: Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), Republike Srpske (RS) te Distrikta Brčko. Sve to znači da je u Daytonu potvrđena ratom izvršena podjela zemlje i da je etničko načelo postalo glavno “eliminacijsko sredstvo” na svim razinama vlasti u poslijeratnome razdoblju – sve do danas. To znači da tim ugovorom nije uspostavljena politička stabilnost zemlje. Zapravo, stanje nestabilnosti postalo je jednom od konstanti daytonske Bosne i Hercegovine.

Veliku potporu održavanju takvoga stanja daju religijske zajednice u Bosni i Hercegovini. Još uvijek nije održan nijedan zajednički sastanak četiriju religijskih zajednica u BiH (Islamske zajednice, Katoličke crkve, Srpske pravoslavne crkve i Židovske općine) s kojeg bi izišle sa zajedničkim prijedlogom budućega uređenja BiH i time pomogle političkim elitama oko političkog uređenja države. Moglo bi se, stoga, reći da su etnopolitika i religijski nacionalizam dvije glavne simbolske značajke Bosne i Hercegovine u postdaytonskoj eri (Džihović, 2008), zbog čega još uvijek nisu ponuđeni čvrsti politički temelji na kojima bi se moglo izgraditi jednu suvremenu, demokratsku državu s velikim izgledima da uskoro postane jednom od članica Europske unije i NATO-pakta.

Upravo zbog takvog stanja stvari i izbori u Bosni u Hercegovini, a posebno oni opći, postaju poprište međunacionalnih sumnjičenja i sporenja. Ne treba stoga čuditi da te 2018. godine stanje u BiH nije bilo ništa drukčije od stanja početkom devedesetih godina prošloga stoljeća. I tada je, kao i prije godinu dana, sve bilo u nacionalnom i nacionalističkom prebrojavanju: u skupštinama, vladama, ministarstvima, školama, sveučilištima, kulturnim i obrazovnim institucijama, poduzećima, šumarijama, ribogojilištima, zapravo: u dušama ljudi, u njihovim mjestima stanovanja, u obiteljima. A tako je, zapravo, i danas! Još uvijek su na djelu međusobna nacionalna izračunavanja: tko je tko, odakle potječe, što je, čiji je, kojoj stranci pripada, koliko je i gdje dobio glasove.

Svjedoci smo, također, da ni nakon više od godinu dana od provedenih izbora nije formirana izvršna vlast. Odgovornost za to snose isključivo nacionalne političke elite ove zemlje, one političke opcije koje su na prošlim izborima dobile najveći broj glasova. A kako su u namicanju glasova za pojedine političke opcije, odnosno za pojedine političke stranke, veliku ulogu imale, odnosno “odigrale” religijske zajednice, postavlja se i pitanje odgovornosti tih zajednica za sadašnje stanje u zemlji.

Međutim, u nabranjanju i analizi pitanja o povijesnoj odgovornosti za pojavu nacionalizma i raspad Jugoslavije, Vrcan govori i o povijesnoj odgovornosti u smislenome kontekstu “izazova i odgovora” te navodi nekoliko izazovnih činjenica nastalih urušavanjem socijalističkog sustava. U prvi niz izazovnih činjenica on ubraja kako “nove mogućnosti djelovanja za religiju i religijske institucije”, što se očitovalo u tome da su postale važne javne institucije “s veoma značajnim političkim legitimacijskim potencijalom i funkcijom” postajući time nekom vrstom “normalnog nadsvodjujućeg sistemskog svetog baldahina” tako i javnu politizaciju religije kao i svojevrсну religizaciju politike (Robertson, 1989: 13), nastalih ponajprije etnifikacijom politike i politizacijom etničkog, ali i promjene koje su nastale u naravi stoljetnih izazova religiji. Naime, umjesto s ateizmom kao glavnim neprijateljem, kršćanstvo se, ali i islam, susrelo sada s pluralizmom kako u religijskim tako i u društvenim odnosima, odnosno s otvorenim i slobodnim tržištem religija i religijskih usluga (Vrcan, 2006: 60-61).

Drugi niz izazovnih činjenica očitovao se u proliferaciji “visoko postavljениh zahtjeva i javnih očekivanja od religije” koja je u ovim tranzicijskim procesima ušla u “prazan javni trg”. Treći niz čini napetost između proklamiranih vrijednosti religijskih zajednica, npr. pokazivanje velike brige za svetost života, protiv abortusa, LGBT zajednica, homoseksualnih zajednica, u odnosu na šutnju u tim zajednicama o zbivanjima u praktičnome životu, npr. o odnosu prema religijskim i nacionalnim manjinama u religijski i nacionalno većinskim područjima i prema njihovu progonu.

Četvrti niz čine destruktivni i krvavi raspleti na ovim prostorima potkraj XX. i početkom XXI. stoljeća. I to stoga što su nacionalističke strategije “uspjele pribaviti za sebe i legitimitet u religijskim terminima, bilo bezuvjetan i potpun bilo uvjetan i ograničen” (Vrcan, 2006: 62-63). U tome smislu, navodi on dalje, plauzibilno je na primjeru ovih prostora navesti tvrdnju Johna D’Arcyja Maya da su se, unatoč ekumenskim proklamacijama i javnim osudama nasilja, crkve u ulozi dušobrižnika svjesno “svrstale na stranu svojih ljudi, djelujući kao ‘vojni kapelani zaraćenih strana’”.

Kad je, pak, riječ o ulozi religije, odnosno religijskih zajednica na prostoru bivše države u započinjanju, širenju i smirivanju međunacionalnih konflikata, potrebno je reći da su mišljenja različita. Jedni smatraju da su, zbog ogromne konfliktne moći koju u sebi sadrže religije, za sve konflikte krive religije, odnosno religijske zajednice, jer su one (religije) svojom monoteističkom isključivošću (*Ja sam Gospodin Bog tvoj i nemaj drugih bogova uz mene!*) tražile i traže distancu prema inovjercima, prema svima onima koji ne prakticiraju ili barem ne poštuju nauk koji one propovijedaju. Drugi, koji su nažalost u svakodnevnome životu u manjini, mišljenja su da religije u sebi posjeduju ogroman potencijal za uspostavu mira, za praštanje, dijalog i skladan suživot pripadnika različitih religija i nacija.

U tome smislu može se govoriti o tome da su zbog specifičnosti povijesnih, socijalnih, političkih i ekonomskih prilika u kojima su se nalazila ondašnja južnoslavenska društva ključnu ulogu u pojavljivanju nacionalizma imale religije (religijske zajednice: Islamska zajednica, Katolička crkva i Srpska pravoslavna crkva), zatim nacionalni i religijski mitovi, njihovi simboli i rituali te posebno pojačana viktimizacija, prebrojavanje “vlastitih” žrtava koje su “nama”, “našemu napaćenom narodu” počinili oni drugi, šutnja o tuđim žrtvama koje su počinili “naši”. Zavisilo je, i zavisilo, tko o tome govori.

Nacionalizam nije bio neka bitna esencijalna veličina, već proizvod okolnosti toga vremena. Krajem 1980-ih nacionalizam – specifična aktualizacija nacionalnog – javlja se kao posljedica krize tadašnjega jugoslavenskog društva. Da bi se ojačalo nacionalnu homogenost, nacionalni i religijski vođe krenuli su u instrumentalizaciju religije.⁶ Sredstvo za zbijanje nacionalnih redova nosilo je ime STRAH od drugoga: strah od Srba, Hrvata, Bošnjaka, zapravo strah od pravoslavaca, katolika i muslimana. Ne čudi stoga tada vođena diskusija o tezama Samuela Huntingtona o sukobu civilizacija, o borbi kultura. Druga teza

⁶ O instrumentalizaciji religije u političke svrhe izuzetno vrijedne tekstove napisao je prof. Ivan Cvitković, objavljene ponajprije u tri knjige pod naslovom *Sociološki pogledi na naciju i religiju* I (2005), II (2012) i III (2017), ali i u drugim svojim knjigama u kojima razmatra ovaj odnos nacije i religije. Vidjeti u popisu objavljenih djela: http://www.anubih.ba/images/clanovi/redovni/biografije/ivan_cvitkovic_radovi.pdf.

odnosi se na enormno važnu ulogu koju su u BiH odjednom dobile religijske zajednice. Ne čudi također činjenica da je rat potencirao značenje crkava kao nositeljica nacionalnog identiteta nacionalizma i otvorio put za supstancijalno učvršćivanje religijskoga u javnome i u političkom životu – što će dugoročno ostati kao velika smetnja za trajno stabiliziranje bosanskohercegovačkog društva. Kao sastavni dio ratnih zbivanja etablirale su se crkve kao sveprisutni i dominantni nositelj nacionalnog identiteta. Službenici religijskih zajednica sudjelovali su u radu ratnih institucija: pravoslavni episkopi sudjelovali su u radu vojno-političkih tijela na Palama i u Kninu i tom prigodom blagoslivljali oružje namijenjeno dragovoljcima; katolički svećenici bili su vojni kapelani izravno na prvoj crti bojišnice (Mihaljević i Krezo, 2002), dok su na bošnjačkoj strani nositelji najviših služba u Islamskoj zajednici postajali sve važniji. Crkve i džamije sa svojim zvonnicima i minaretima postali su cilj borbenoga djelovanja na terenu (vidi Cvitković, 2004; 2012a). Ideja čistoga teritorija postala je glavni i najvažniji cilj. Uz to počinje i posebna interpretacija rata od strane pojedinih nacionalnih političkih lidera. Sve veći broj muslimana i ovdje i u svijetu ovaj rat je interpretirao kao vojni pohod za uništenje / istrebljenje muslimana, kao “Zapad ide na istrebljenje islama u Europi” itd.

U svome djelu *Nacionalizam – povijest, oblici, posljedice* Hans-Ulrich Wehler (1931–2014), jedan od najutjecajnijih njemačkih povjesničara druge polovice 20. stoljeća, govori o četiri sekularizirane starozavjetne ideje koje se, smatram, gotovo u cijelosti mogu primijeniti kako na hrvatski tako i na bošnjački i srpski nacionalizam ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u Hrvatskoj i u Srbiji. A riječ je o adaptiranoj predodžbi o 1) “izabranome narodu”, zatim 2) o nama “obećanoj”, “svetoj zemlji”, 3) o smrtnom neprijateljstvu protivnika koji bi mogli spriječiti nas kao “izabrani narod” da uđemo u obećanu zemlju te 4) o povijesnoj misiji koju mi kao “izabrani narod”, odnosno naši vođe, trebaju ispuniti “na svetom tlu buduće nacionalne države” (Wehler, 2005: 34-35).

A to, prema Wehleru, znači sljedeće: smatrati sebe *izabranim narodom* značilo je jako puno: a) umjesto saveza Jahvea i Izraelaca, sada se ustoličuje savez “Providnosti”, “Svjetskog Duha”, “Povijesti” i dotične nacije (Hrvatska je tako postala “predziđe kršćanstva”, Kosovo “srpski Sion”, odn. “srpski Jeruzalem”, Bošnjaci postaju “temeljni narod” zemlje Bosne, dok su druga dva naroda – Hrvati i Srbi – doseljenici). Zapravo, to “praktično političko zaposjedanje prošlosti” postalo je, smatra Vrcan (2006: 45), “važan resurs za političko gospodstvo nad sadašnjosti i za političko ovladavanje budućnosti”.

Time se b) uspostavlja *distanca prema drugima i drukčijima* (Hrvata prema Srbima i Bošnjacima, Srba prema Hrvatima i Bošnjacima i Bošnjaka prema Hrvatima i Srbima, iako su Bošnjaci u hrvatskim i srpskim nacionalističkim ideo-

logijama etnički Hrvati, odnosno etnički Srbi). Time se stvara snažna unutarnja homogenost i jačaju vanjske granice prema svojim "zakletim neprijateljima".

c) Stvara se *mit o podrijetlu*, čime se stabilizira etnička zajednica i narodno bratstvo i svi postaju braća i sestre. Mit o podrijetlu Hrvata, Srba, Bošnjaka (Wehler, 2005: 36).

U tom slijedu obećana zemlja postaje Domovina, Otadžbina. Njoj nacionalizam određuje točne granice unutar kojih se prostire pradjedovska zemlja natopljena krvlju predaka, mjesto gdje se razvijala narodna kultura i jezik. Zacrtnane granice obećane zemlje koju bi trebao baštiniti izabrani narod nikada se ne smije zaboraviti. A to će moći samo osoba mesijanskih kvaliteta. Mesijанизam je time nudio eshatološku nadu u skoro izbavljenje iz "ropstva", ulazak u "novi Jeruzalem" (Izetbegović, Milošević, Tuđman. Oni su zapravo iznenada postali, bili i ostali ovovremeni nacionalni Mojsije) (Wehler, 2005: 37).

Posebno značenje za etabliranje nacionalizma bilo je proklamiranje sveopćeg bratstva (Braćo Hrvati! / Braćo Srbi! / Braćo Bošnjaci!), a što je na poseban način bilo istaknuto u novozavjetnim kršćanskim spisima, npr. kod sv. Pavla u Poslanici Galaćanima, gdje on kaže: "Nema tu više ni Židova ni Grka; nema više ni roba ni slobodnjaka; nema više ni muškog ni ženskog, jer ste svi samo jedan u Isusu Kristu. A ako pripadate Kristu, onda ste Abrahamovo potomstvo, baštinici po obećanju." (Gal.:28-29).

Zbog mogućnosti služenja simboličkim zalihama religije, kao i zbog posvjetovljenih religijskih tradicija, nacionalizam je, smatra Wehler, bio najbliži religiji, zato što ona, između ostaloga, obećava pojedincu svladavanje neizvjesnosti, daje mu tumačenje smisla ljudske egzistencije, nudi opravdanje za proživljenu mučeničku patnju za najviše vrijednosti, ukazuje na norme i vrijednosti za svakodnevno životno ponašanje, nudi veoma snažnu integraciju grupe iznutra potičući sve članove zajednice na zajedničko sudjelovanje u obredima kako bi iskusili snagu zajedničke "pradjedovske vjere" i osnažili osjećaj pripadanja istoj grupi te stekli osjećaj različitosti od drugih i njihova nauka. Religija osim toga ukazuje na značenje transcendentnosti, sugerirajući time isplativost žrtvovanja za naciju, pa čak podnošenje mučeničke smrti za nju (Wehler, 2005: 40). Položili su život na oltar domovine.

Posljednji rat u Bosni i Hercegovini (1991–1995) u svim je nacionalnim religijama (hrvatskom katolicizmu, srpskom pravoslavlju i bošnjačkom islamu) našao zagovornike osobne žrtve za dobrobit nacije. Hrvatski branitelji s kunicom oko vrata polagali su život na Oltar Domovine, srpski borci ginuli su "za krst časni i veru pravoslavnu", a Bošnjaci muslimani ratovali su uz povike "Allahu Ekber" (Alah je velik).

S takvim mitovima Bosna i Hercegovina dočekuje početak višestranačja početkom 1990-ih. Bilo je već sasvim vidljivo, i opipljivo, da se religija u

Bosni i Hercegovini, kao i u drugim republikama ondašnje države, nakon pedesetogodišnjeg izbivanja iz javnosti, vraća “na velika vrata” u sada već praktično razdvojena društva. Taj proces “povratka Svetog” nije nažalost doveo do “oživljavanja” pod socijalističkom vlašću već “zamrlog” vjerskog života, nego je doveo do promjene političke uloge religije i religijskih zajednica u Bosni i Hercegovini, čiji je utjecaj na politički, obrazovni i kulturni život te posebno na medije značajno porastao (Abazović, 2009: 48-50). Sve one, zasnovane “na zajedničkoj povijesti i obrednoj praksi, zajedničkim interesima, kolektivnim identitetima, religijskoj endogamiji i posebno u Bosni i Hercegovini na nacionalnoj pripadnosti” (Cvitković, 2017: 13) i predstavljene u organiziranom obliku, iz podjarmljenog političkog položaja koji su imale u bivšem socijalističkom sustavu počele su preuzimati vodeću ulogu u suvremenome bosanskohercegovačkom društvu koje se odjednom našlo u jednom smislenom vakuumu, kojeg je sada preuzela ispuniti religija, jer drugih smislenih sustava tada nije bilo.

U tome razdoblju dolazi iznenada do *desekularizacije javnoga života* – što je bilo vidljivo po sve većem broju sudionika religijskih obreda, sve izraženijem isticanju religijskih (= nacionalnih) simbola te pokazivanju osobnog i kolektivnog religijskog pripadanja. Istodobno su tekli procesi *religizacije političkog života*, ali i *etnizacije religija*. Nacija je postala, i još uvijek je – “religijska vjera”. Došlo je do zaokreta od politike interesa k politici identiteta (Markešić, 2010).

MODUS OPERANDI POLITIČKIH ELITA U BIH UOČI I NAKON IZBORA – PROIZVODNJA STRAHA OD DRUGOG I DRUKČIJEG, ILI KAKO MRŽNJOM PREMA DRUGOME OSVOJITI VJERNIČKE GLASOVE

Jedna od značajki koje krase bosanskohercegovačko društvo od kasnih devedesetih 20. stoljeća pa sve do danas je kako je već navedeno STRAH. Strah je, prema riječima književnika Ivana Lovrenovića, “osnovni refleks, koji upravlja političkim odnosima između triju etničkih zajednica u Bosni i Hercegovini. Strah, dubinsko nepovjerenje, nesposobnost za otvaranje prema nekoj drukčijoj budućnosti, nedajbože zajedničkoj! Uz nešto analitičke i pojmovne strogosti, moglo bi se reći kako na tom planu rat još nije završio, nego se u latentnim oblicima preselio u mimikrijske forme kolektivno-političkoga ponašanja, aspiracija, strepnji, fantazija...” (Lovrenović, 2010).

Svjedoci smo da se u Bosni i Hercegovini upravo zbog nametnutog straha od drugih govori o ugroženosti katolika, muslimana, pravoslavaca. Da bi se nacionalno političko tijelo zbilo, traži se jedno čisto područje kako u politič-

kome tako i u religijskom i kulturnom smislu. Svi zagovaraju multietničnost, multikulturalnost, ali svatko želi u tome jednom – bosanskohercegovačkom – području ostati sa svojim čistim religijskim, nacionalnim, kulturnim identitetom i teritorijem. Sve to ne bi imalo niti bi trebalo imati bilo kakve loše posljedice, kada bi sve nacionalno-religijske komponente prihvatile državu BiH kao državu koja pripada svima njima – hrvatskim katolicima, bošnjačkim muslimanima i srpskim pravoslavicima.

No, problem nastaje kada jedna od tih skupina ide za tim da određeni teritorij pripada ili bi trebao pripadati samo njoj. I što je najgore, za te svoje želje traži istomišljenike u najbližem susjedstvu i nalazi ih u svojim nacionalnim i crkvenim “skrbnicima”. To svoje traženje skrbništva izvan BiH temelje na Daytonskome sporazumu, koji su kao jamci održivosti BiH kao cjelovite države potpisali Franjo Tuđman, Slobodan Milošević i Alija Izetbegović. Vidjevši da se našla u jednome “sendviču”, sada i bošnjačka strana traži također sebi svoga “skrbnika” i nalazi ga u Republici Turskoj, čime smo sada i na političkome, kao i na religijskome planu na istome: nema ni želje ni volje prihvatiti Bosnu i Hercegovinu kao zajedničku državu i domovinu. I dalje se i jedni i drugi obraćaju svojim skrbnicima da im pomognu oko “njihove stvari” u razgovoru i dogovoru sa svojim susjedima, s onima s kojima zajedno žive.

Ne čudi stoga činjenica na koju upozoravaju mnogi da je Dayton zaustavio rat, ali i da je napravio jedno nepravedno, duboko podijeljeno društvo, kako u nacionalnom tako i u religijskom smislu. “Temeljem činjenice da imamo tako međusobno nepovjerenje, takvo međusobno prebrojavanje i brojanje nacionalnih i religijskih ‘krvnih zrnaca’ i određivanje koliko je tko Bošnjak, Hrvat, Srbin, bojim se da se vraćamo na početke 90-ih godina, kada se u rat krenulo upravo s takvim međusobnim nepovjerenjima, ali i željama za teritorijalizacijom nacionalnog i religijskog pitanja.” (Markešić, 2018)

A da je strah taj osnovni refleks koji upravlja odnosima između četiriju etničkih zajednica u BiH najbolje pokazuju naslovi članaka na internetskim stranicama mnogih uglednih listova i portala. Tako na jednome kraju imamo kuknjavu: “Ugrožen vjerski život muslimana u vojsci”, “Bespoštedna propaganda vodi se protiv bosanskih muslimana”, “Ugrožena sigurnost muslimana u IZ u Livnu”, “Dr. Mustafa Cerić: Bošnjaci su uvijek krivi za sve i svakoga! Kako to izdržati?”, “Husein ef. Smajić: Bošnjaci su diskriminirani, a vjerska prava ugrožena”; zatim na drugome kraju: “Katolici u BiH najugroženiji u Europi”, “Alarmanтно stanje kod Hrvata u BiH, Dodik upoznao Vatikan da su Hrvati ugroženi, da su im Srbi saveznici, a Bošnjaci ... dežurni krivci”, “Gordan Jandroković, ‘Hrvati su egzistencijalno ugroženi u BiH’”; te na trećem kraju: “U Federaciji su najugroženiji Srbi”, “Ko to dijeli Srbe Mostara i šire Hercegovine”, “Koordinacija srpskih udruženja poziva Srbe na zajedništvo”;

na četvrtome: “Evropski Jevreji pred novim egzodusom”, “Jevreji – Najviše ugroženi teškim ekonomskim stanjem u BiH” te na petome kraju: “Enver Bi-jedić: Odlukom Bh-bloka ugrožena je Bosna i Hercegovina”.

Nedavno je na kategoriju straha ukazao i slučaj *Programske deklaracije SDA* usvojene na Sedmome kongresu Stranke demokratske akcije (SDA 2019), kao što su slične strahove potaknule kako *Deklaracija “Republika Srpska – slobodna i samostalna budućnost i odgovornost”* usvojena na Petome saboru SNSD-a održanom u Istočnome Sarajevu 26. travnja 2015. (Mrkonja, 2015) tako i *Deklaracija 8. zasjedanja Hrvatskoga narodnog sabora* usvojena u Mostaru 29. siječnja 2019. (HNSBiH, 2019). Nažalost, trenutna situacija u Bosni i Hercegovini, posebno zbog već zahuktale priče o izbornome zakonu, njegovoj promjeni i primjeni, toliko je uskovitlala duhove, da ne treba puno odugovlačiti i reći da se na radost mnogih potvrđuju teze iz knjige *Sukob civilizacija* Samuela Huntingtona (1997).

Naime, mnogima je poznato da je Huntington ponajprije u svome članku iz 1993. pod naslovom “Sukob civilizacija” iznio temeljnu tezu: sukobi između skupina iz različitih civilizacija bit će u bliskoj budućnosti središnjom i najopasnijom dimenzijom svjetske politike. Nakon toga tu istu tezu nastavlja zastupati u knjizi pod naslovom *Sukob civilizacija. Preustroj svjetskoga poretka* (1998). Fra Mile Babić, profesor na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, inače član ANUBiH, nakon temeljite analize ove knjige, ističe kako Huntington u odnosu na Fukuyamu, koji se bavi individualnim identitetom, identitetom čovjeka pojedinca, govori o kolektivnom identitetu, o kulturnom i civilizacijskom identitetu, o odnosu među civilizacijama, o činjenici da se u osnovi svake kulture i civilizacije nalazi religija i da bi slijedom toga bilo moguće očekivati sukobe upravo na razini tih triju religija: kršćanstva, konfucijanizma i islama. Ne čudi stoga da iz straha ljudi razvijaju volju za moći te da im njihov um služi da bi je ostvarili, čime je pojedinac, osjećajući da je iščašen iz ranijeg identiteta, prisiljen iz straha biti član kolektiva i identificirati se s kolektivnim, a to znači religijskim, kulturnim i civilizacijskim identitetom.

Huntington nastupa s tezom: jer su mrzili jedni druge, ljudi su tijekom povijesti ratovali, a ratovat će iz istog razloga i ubuduće. Ljudi žele moć i u njezinu ostvarenju na službi stoje ljudski um, kulture, religije i civilizacije. Razum je u funkciji ostvarenja volje za moći. U tome smislu Zapad ne smije izgubiti svoju moć u odnosu na druge, nego još više ojačati (u: Babić, 2017: 66).

Danas ne postoje ideološke, nego kulturne, religijske i civilizacijske razlike. One već sada jesu izvor sukoba, a to bi mogle biti i ubuduće. A što je glavna značajka te postavke? U svojoj knjizi *Temeljna pitanja suvremene filozofije* fra Mile Babić (2017) kaže: “No, ono što zastrašuje jest Huntingtonova tvrdnja i uvjerenje da se taj kulturni ili civilizacijski identitet ne uspostavlja

uzajamnim priznanjem razlika i dijalogom, nego prvenstveno mržnjom.” U tome smislu Huntington citira Michaela Dibdina koji kaže: “Nema pravih prijatelja bez pravih neprijatelja. Ne mrzimo li ono što nismo, ne možemo voljeti ono što jesmo. To su stare istine koje s mukom otkrivamo nakon stoljeća i pol sentimentalnog prenemaganja. Oni koji to poriču, poriču svoje obitelji, svoje naslijeđe, svoja prirodjena prava, poriču same sebe! Takvima neće biti olako oprošteno.” Huntington se s time slaže i kaže da valjanost starih istina državnici i znanstvenici ne smiju zanemariti.

Zaključak je sasvim jasan: ne mogu biti ono što jesam, ako ne mrzim onoga koji je drukčiji od mene. Taj koji je drukčiji od mene, moj je neprijatelj. A fra Mile to potkrepljuje citatima iz Huntingtonove knjige koji na 44. stranici kaže: “Znamo tko smo tek kada znamo tko nismo i često tek kada znamo protiv koga smo”, da bi na 165. stranici napisao kako je mrziti ljudski: “Mrziti je ljudski. Ljudima su za samoodređenje i motivaciju potrebni neprijatelji.”

Budući da su danas, po Huntingtonu, najvažnije civilizacijske razlike, onda su nam danas neprijatelji prvenstveno pripadnici drugih civilizacija. Neprijatelji su nam, dakle, svi oni koji ne pripadaju našoj civilizaciji, našoj religiji i kulturi.

SIMBIOZA POLITIČKOG I RELIGIJSKOG – ULOGA RELIGIJSKIH ZAJEDNICA U PREDIZBORNIM I POSTIZBORNIM PROCESIMA U BOSNI I HERCEGOVINI (NEKOLIKO PRIMJERA)

Kad je riječ o političkim strankama općenito te o političkim strankama u Bosni i Hercegovini pojedinačno, potrebno je reći da su za političko djelovanje nacionalnih stranaka nastalih nakon raspada bivše Jugoslavije veliko značenje imali uz nacionalne i religijski identiteti. A to se posebno vidi u tome što je najveći dio tih političkih stranaka nastojao u svome javnom političkom djelovanju promovirati ne samo općeprihvaćene stavove prema religiji i religijskim tradicijama nego i uskostranačke stavove prema onoj religijskoj tradiciji koja je utjecala na izgradnju nacionalnog identiteta njihovih članova. Temeљem analize stranačkih dokumenata (statuta i programa) u kojim su izneseni partijski stavovi prema religiji (općenito) nekih od trenutnih parlamentarnih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini (HDZBiH, HDZ1990, SDA, SBB, SDS, SNSD) (Markešić, 2010) prepoznat ćemo da stavove političkih stranaka prema nacionalnim i religijskim tradicijama u okviru kojih su se u gore navedenim državama formirali kulturni, religijski i nacionalni identiteti, a koji – u današnjemu vremenu – u bitnome utječu na političko djelovanje tih stranaka, posebno kad je riječ o izgradnji međunacionalnog i međureligijskog dijaloga, povjerenja i pomirenja.

U kulturno-nacionalno-povijesnome smislu religijsko igra veoma važnu ulogu u nacionalnim i političkim identifikacijama ne samo u Bosni i Hercegovini nego u svim zemljama bivše države.⁷ Biti Bošnjak musliman, Hrvat katolik, Srbin pravoslavac ne znači biti praktični vjernik musliman, katolik i pravoslavac i ne znači da će netko od tih “vjernika” svoje praktično življenje organizirati prema nauku i načelima “svoje” religije. Međutim, identiteti – svejedno je li riječ o hrvatsko-katoličkome, srpsko-pravoslavnom, bošnjačko-islamskom ili židovskom, nisu u potpunosti čisti i jedincati. Svi su ti identiteti “šatirani”. Nastajali su tijekom povijesti u međusobnom dodiru, susretu, prihvaćanju i odbijanju, a što se posebno može vidjeti u jeziku, običajima, prehrani, nošnji, glazbi, odnosu prema životu itd. Svako nametanje ideje *panhrvatstva*, *panbošnjaštva*, *pansrpsstva* ili posebnosti (jedincatosti) židovstva kao božanske izabranosti vodi k ukidanju do sada postojećeg i jedino autohtonog identiteta svih nacionalnih skupina u BiH.

Naravno, u nacionalnom formiranju i “odrastanju” narodnosnih skupina (Bošnjaka / Muslimana, Hrvata, Srba i Židova) religijske zajednice imale su i imaju veoma važnu ulogu. Iako sve četiri konfesije potječu iz istoga izvora – od Abrahama, svaka od njih želi biti čista, bez primjesa one druge konfesije. Svima njima stalo je ne samo do “čistokrvnosti” svojih pripadnika nego i do što većeg broja takvih pripadnika “svoje” nacije, čime bi bilo i više potencijalnih vjernika, ali i političkih elita koje bi mogle pomoći vjerskim zajednicama da na što bolji način izvrše svoje ovozemaljsko poslanje.

Balkanizacija religijâ

U svojoj knjizi *Zašto religije ulaze u rat* Enzo Pace (2009), talijanski sociolog religije, naznačuje da živimo u vremenu u kojemu su iznova otvoreni “arhivi sjećanja”, iz kojih se izvlače novi i – već sam jednom napisao – još bjelji kosturi (kako se to *bijeljenje kostura* na ovim prostorima svakodnevno čini) koji bi na mjesecini ljudske mržnje trebali pokazati da su ti kosturi posljedica onih drugih, naših neprijatelja koje treba mrziti, istrijebiti, uništiti, onih drugih koji su stranci, tuđi, koji su različiti od nas. I stoga prof. Pace svoje djelo i temelji na analizi “sukoba sjećanja” u modernim društvima, na odnosu između religije i sjećanja koji predstavljaju posudu, kako on sam kaže, “s gorućom žeravicom postavljenom na tronožac, na kojemu se stvara snažna društvena energija, snažna društvena moć koja povezuje tri važne činjenice: Riječ – Narod – Zemlja”. Pozivajući se na poznatoga povjesničara Halbwachsa, autor

⁷ Izvanrednu raspravu o hrvatskome identitetu u Bosni i Hercegovini nalazimo u djelu prof. dr. Ivana Cvitkovića *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između nacionalnog i religijskog* (Cvitković 2006).

napominje da se taj mehanizam kolektivnoga sjećanja javlja uvijek kada neka zajednica dođe u krizu. U tome smislu i moderne *politike identiteta* postaju *politike sjećanja*, politike pripadanja naciji s podrškom u religiji.

Navodeći i analizirajući određene slučajeve prof. Pace je želio između ostalog dokazati da je identitet “nosivi zid” u svijetu života pojedinaca, a religija “smisleni dodatak” tome “nosivom zidu” i da ona služi “za jačanje društvenoga djelovanja sve do gubitka svakoga *stida*”, a to znači da se u takvim kolektivnim pokretima prelaze sve granice “logičke doličnosti”. Ne trebamo prelaziti granice Republike Hrvatske ili Bosne i Hercegovine da bismo prepoznali taj *gubitak stida*, gubitak *srama*: maltretiranje svojih najbližih susjeda, silovanja (o čemu se u Hrvatskoj sve do sada šutjelo, iako je taj čin zlostavljanja proglašen “ratnim zločinom”) zatim izživljavanja na ranjenicima, zatvorenicima. Sjetimo se Vukovara, Škabrnje, Srebrenice, ali i Dretelja, Jablanice itd. I u takvom okruženju religije, koristeći se svojim aparatom rituala i simbola, uprizoruju prostor, kazališnu predstavu, u kojoj se, kako dalje kaže Pace, prikazuje drama identiteta, drama ugroženosti vlastitoga narodnog bića od Neprijatelja. U tome smislu, smatra autor, religije se upuštaju u rat kao djelotvorno društveno komunikacijsko sredstvo koje u dubini ljudskih osjećaja uvjerljivo tvrdi da je pribjegavanje nasilju dobro. Jer, zašto gotovo nijedan od optuženika u Den Haagu nije priznao da je u posljednjem ratu učinio nešto zlo? Svi su odreda rekli: “Časni Sude, nisam kriv!”, unatoč nepobitnim dokazima da su počinili zlodjela. I ne treba puno pameti za to jer su svi oni za religijske zajednice kojima pripadaju narodni heroji, patnici, žrtve, osobe koje sebe žrtvuju na Oltaru Domovine, pojedinci koji su očuvali životni prostor onima koji baštine isti nacionalni, religijski i kulturni identitet kao i oni.

U tome smislu, smatra autor, religije ustrajavaju na postojanju “utemeljiteljskog mita o kolektivnim identitetima” i time postaju tumači i revne sluškinje “organske solidarnosti neke etničke skupine” (Od stoljeća sedmog, od pokršćavanja Hrvata) braneći na taj način u ime nadnaravnih bića neprekinuto jedinstvo između naroda i Crkve (kad Bog postaje Bošnjak, Srbin, Hrvat, Židov). U takvim nastojanjima očuvanja ugroženoga identiteta sukobi s neprijateljem predstavljaju životni dah koji hrani mozak društva kisikom kolektivnih pokreta i skupina s vjerskom osnovom, što ratu daje eshatološka obilježja: to je borba Dobra protiv sila Zla. Zbog čega onda postoji npr. u Bosni i Hercegovini: *Groblje šehida i palih boraca*, iako su svi pokojni muslimani? Ali jedni su u tome ratu po shvaćanju religijskih vođa bili “svetiji”. Time religije, kolikogod željele biti univerzalne, postaju etničke, a to znači parcijalne ideologije, zaboravljajući pri tome, kao u slučajevima međusobnih sukoba katolika, pravoslavaca, protestanata, muslimana, židova, da svi potječu iz istoga Abrahamova krila.

Međutim, Pace smatra da je potrebno razmatrati odnos sjećanja, identiteta i religije. Riječ je o osjećaju kolektivne pripadnosti sakrifikalnome narodu, povijesnoj žrtvi, koji je u svoju obranu prolio vlastitu krv. To naglašavanje stvara kod čovjeka osjećaj da se treba osvetiti za pretrpljenu nepravdu, da se može ubiti neprijatelja, onoga koji predstavlja smetnju ostvarenju vlastitoga identiteta na svome povijesnome tlu. Sve dok je u ratu čovjek u masi, rat traje. Onoga trenutka kada se ostane kao pojedinac, za njega rat prestaje. U središte pozornosti dolazi žrtvovanje. Ono je ritualna drama koja predviđa dvostruko usmrćenje: usmrćenje neprijatelja, ali i naroda koji osjeća da ga taj neprijatelj ugrožava. Prolijevanje krvi ima dvostruku vrijednost: “krv naroda eliksir je dugoga života koji treba pustiti da poteče da bismo ponovno stekli izgublenu zemlju i čast, da bismo jedno i drugo otkupili”. Neprijateljeva krv je nešto od čega se trebamo očistiti. Usmrćenje Drugoga – neprijatelja – potvrda je vlastitoga identiteta

Pitanje sakrifikalnog naroda – istodobno sebe smatra žrtvom i prinositeljem žrtve u ritualnoj drami. Ovdje Pace daje jednu sjajnu sliku onoga što se događalo na ovim područjima, a o čemu se tek nedavno u Hrvatskoj počelo javno govoriti. Riječ je o tzv. etničkome silovanju, nasilju nad neprijateljevim ženama. Pace kaže (2009: 90): “prisilna oplodnja neke žene znači da ona postaje sakrifikalnom žrtvom u ritualu kojemu žrtvovatelj želi da žrtvina krv pročisti dijete koje će se tek roditi. Žene se troši, a muškarce ubija: dvostruki ritual u kojemu se miješaju *smrt i eros, užitak i nasilje*. Pošto se tijelo žrtve ne može razdijeliti, ostaje jedino zemlja koju je potrebno osvojiti.”

O “RELIGIJSKOME” SUDJELOVANJU NA IZBORIMA

Sve naprijed rečeno zapravo je uvertira u posljednji dio izlaganja, u predodživanje stanja stvari u ovoj zemlji, posebno kad je riječ o odnosu religijskih zajednica i političkih stranaka uoči izbora kada se uvijek iznova postavlja pitanje izmjena postojećeg Izbornoga zakona BiH, posebno kad je riječ o izboru članova Predsjedništva BiH,⁸ ali i drugih zakonodavnih tijela.

U svojoj knjizi *Religija u raljama politike* prof. Ivan Cvitković (2019: 76) ističe da je “vrijeme izbora u Bosni i Hercegovini vrijeme zagađivanja društve-

⁸ Članak 8.1: “Članove Predsjedništva Bosne i Hercegovine, koji se neposredno biraju sa teritorije Federacije Bosne i Hercegovine – jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, biraju birači registrirani da glasaju u Federaciji Bosne i Hercegovine. Birač registriran da glasa u Federaciji može glasati ili za Bošnjaka ili za Hrvata, ali ne za oba. Izabran je bošnjački i hrvatski kandidat koji dobije najveći broj glasova među kandidatima iz istog konstitutivnog naroda.

Člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine, koji se neposredno bira sa teritorije Republike Srpske – jednog Srbina, biraju birači registrirani da glasaju u Republici Srpskoj. Izabran je kandidat koji dobije najveći broj glasova.

Mandat članova Predsjedništva Bosne i Hercegovine traje četiri (4) godine.” (PSBiH, 2001)

nog prostora” te da na izborne rezultate u bitnome utječe nacionalizam, odnosno religijski nacionalizam, koji je u ovoj zemlji, ali i u njezinu susjedstvu, postao toliko prevlađujući “da svatko koji ga se odriče ima male šanse za izborni uspjeh”, čime “izborni glas postaje izraz kolektivnog religijsko-nacionalnog identiteta”.

Opći izbori u Bosni i Hercegovini održani su 7. listopada 2018. unatoč kurtoaznom zanovijetanju predstavnika HDZBiH o potrebi promjene postojećeg Izbornog zakona (Opći izbori... 2017).⁹ To zanovijetanje traje i danas. Naime, u HDZBiH su svjesni da SDA neće prihvatiti etnoteritorijalizaciju Federacije BiH, što bi prema njihovu mišljenju izborni zakon BiH u prijedlogu HDZBiH značio. (Teletović, 2019)

U Bosni i Hercegovini se uvijek nakon izbora postavlja pitanje: jesu li religijske zajednice – svedjedno je li riječ o Islamskoj zajednici, Katoličkoj crkvi, Srpskoj pravoslavnoj crkvi – svojim angažiranjem u bitnome odredili rezultate izbora 2018.? Naime, sve one uzimaju si za pravo da u nedostatku dovoljne količine nacionalne osviještenosti “svojih” nacionalnih lidera, preuzmu njihovu ulogu i da budu ne samo duhovni i vjerski nego i nacionalni lideri. To se posebno ogledalo do sada u javnim istupima najviših predstavnika kako Katoličke crkve tako i Islamske zajednice i Srpske pravoslavne crkve, koji “svojim” političarima zamjeraju nedovoljno zauzimanje za hrvatske odnosno bošnjačke ili pak srpske nacionalne interese, a posebno onima koji nisu u koaliciji s Hrvatskom demokratskom zajednicom Bosne i Hercegovine (HDZBiH), Strankom demokratske akcije (SDA) ili Savezom nezavisnih socijaldemokrata (SNSD). Neka kao primjer posluži tekst “Nastale su iz SDA, služe se Miloševićevom retorikom i cilj im je fragmentarizirati bošnjačku političku scenu” objavljen na portalu *Stav* (Begović, 2018).

Kod takvoga stanja stvari, izbori su postali jedna od glavnih tema ne samo najviših predstavnika političkih partija nego – što ne začuđuje – i najviših predstavnika triju religijskih zajednica, kako katoličke i islamske u Federaciji BiH tako i srpsko-pravoslavne u Republici Srpskoj. Sve one imaju “svoje” političke stranke, “svoje” političke lidere i “svoje” viđenje budućnosti zemlje i društva Bosne i Hercegovine.¹⁰ Predstavnici svih tih vjerskih zajednica svojim

⁹ Predsjednica CIK-a Centralne izborne komisije BiH (gospođa Irena Hadžiabdić,) kaže sljedeće: “ukoliko o izmjenama ne bude dogovora u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine ima mogućnost intervenirati i kroz podzakonske akte riješiti problem izbora zastupnika u domovima naroda parlamenata entiteta Federacija Bosne i Hercegovine i države Bosne i Hercegovine”. Kako će to biti, teško je reći.

¹⁰ Imala ga je na prvim općim izborima u BiH i Jevrejska zajednica u Sarajevu koja se tada opredijelila za politiku Srpske demokratske stranke Radovana Karadžića. Njezin predsjednik gosp. Ivica Čerešnjek bio je član Političkog savjeta SDS-a i bio je na prvim izborima 18. studenoga 1990. kandidat SDS-a za člana Predsjedništva RBiH iz reda “Ostalih”. Treba biti i previše naivan pa ne uvidjeti koju je to poruku slalo međunarodnoj zajednici, tko je oslonac i

javnim istupima željeli su i žele svojim vjernicima pokazati da žele biti ključni politički činitelji na ovim izborima i da će se zauzeti, odnosno da se već zauzimaju da tu svoju zamisao i ostvare time što će im kao politički neukim članovima svoga “stada” kazati koje bi to političke stranke i koji bi to politički lideri na najbolji način mogli u praksi primijeniti temeljne vrijednosti njihovih religijskih zajednica. Ta religijsko-politička kampanja za “našu vjersku”, a time za “našu nacionalnu stvar” nije trajala samo tijekom predizborne kampanje. Ona se nastavila u poslijeizbornome razdoblju, sve do danas. Zapravo, cijelo to vrijeme traje proces religijske legitimacije političkih stranaka, a posebno stranačkih predstavnika, odnosno proces religijske legitimacije stranačkih saveznika, ali i suparnika, ili bolje rečeno: političkih saveznika i političkih (ali i stvarnih) neprijatelja, što se najbolje ogleda u nedavnim događanjima u Bosni i Hercegovini. Evo nekoliko primjera:

Zbog već poznate činjenice da se najviši predstavnici hrvatskih političkih stranaka, posebno one “stožerne”, Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine, ne brinu dovoljno o Hrvatima u Republici Srpskoj, ali i zbog bojazni da bi zbog postojećeg izbornog zakona Hrvati u BiH i nakon ovih Općih izbora mogli ostati bez svoga “legitimnog predstavnika” u Predsjedništvu BiH, posebno zbog kandidature Željka Komšića, u javnosti su se počeli javljati najviši predstavnici Katoličke crkve kako bi upozorili na tu situaciju i kako bi “prokazali” one koji nisu dobri Hrvati. U to se, nažalost, upustio i nadbiskup vrhbosanski kardinal Vinko Puljić, koji je gostujući 30. ožujka 2018. u emisiji *Dobar, loš, zao* na Našoj TV rekao da je u posjedu dokumenata iz kojih je vidljivo da Željko Komšić nije “zakonit Hrvat” (Glas istine, 2018). Da stvar bude još “uvjerljivija”, Željko Komšić je potom svoje hrvatstvo dokazivao time da je kršten u samostanskoj crkvi sv. Ante na Bistriku.¹¹

No, kardinal Puljić nije stao na tome. U svojoj propovijedi na misi u nedjelju 14. listopada 2018., povodom prvog spomena grada Žepča, neposredno nakon izbora, rekao je sljedeće:

Mi danas živimo vrlo burna vremena. Ja znam da i među vama sad postoji priča – što će biti s nama? Istina, to je vrlo prljava politička igra koja želi nama ogaditi našu zemlju, ogaditi naše korijenje, ogaditi naš identitet. Pa to lijepo kažu ‘po zakonu’. Ja sam to upravo jučer propovijedao u Mariji Bistrici. Po zakonu je Isus morao umrijeti, jer oni su rekli: mi imamo zakon i po zakonu treba umrijeti. Po zakonu znademo dobro što se događalo četrdesetpete: po zakonu treba uništiti sve

brana ugroženih Židova od ustašoidnih Hrvata i džihadističkih balija. Znam da ovu činjenicu nitko u ovoj zemlji ne iznosi. Ali, nju je potrebno iznijeti. Vidjeti u: Čerenješ, 2019.

¹¹ “Kardinal je rekao da ja nisam zakonit Hrvat. Zadnji put kada se to ocjenjivalo bilo je u rasiističkoj Njemačkoj – istakao je Komšić i dodao da je on Hrvat te da je kao takav dva puta bio izabran od naroda. Na direktno pitanje je li kršten, Komšić je odgovorio: ‘Jesam, 15. februara 1964. godine u crkvi Svetog Ante.’” (Bolja Bosna, 2018)

što je hrvatsko inteligentno. Sve je to bilo po zakonu. Oteli su nam svu imovinu. I to je po zakonu. Po zakonu je i Hitler došao na vlast. Sve po zakonu, a pitanje je kakav je taj zakon? Kakvi su ti zakoni?... (Puljić, 2018)

Željko Komšić, tek izabrani član Predsjedništva iz reda hrvatskoga naroda u BiH, nije “ostao dužan” kardinalu Puljiću. U izjavi za TV1 15. listopada 2018. rekao je sljedeće:

Nitko ne očekuje od uzoritog da se bavi prizemnim i svjetovnim stvarima kao što je politika. A, ako već pokazuje toliki interes za zločinačke likove kao što je Hitler i za povijest, onda mu savjetujem da čim prije ode u Jasenovac ili bar na takozvanu Topolu užasa koja se nalazi na bh. strani i pokloni se sjenama nevinih, zaklanih, maljem ubijenih žrtava Hitlerovog ratnog druga poglavnika Pavelića i pomoli se za njihove duše. Tako bi napravio povijesni odmak od ustašluka i ustaških zločina, a koji se od njega očekuje kao od kardinala. (Soldo, 2018)

A na to da se kardinal Puljić sve više miješa u politička zbivanja na području Bosne i Hercegovine ukazuje i prof. dr. Slavo Kukić: “Ako se sjetimo posljednjih lokalnih izbora, kardinal je bio stalno u društvu s Draganom Čovićem, dajući do znanja da mu je vjetar u leđa. Također, koliko se moglo vidjeti, kardinal je naklonjen Izbornom zakonu koji je došao iz vrha HDZ-a BiH (Hrvatska demokratska zajednica BiH), a taj zakon je mnogo više diskriminatoran nego postojeći”. (Sandić-Hadžihasanović, 2018)

S druge strane, bošnjački član Predsjedništva BiH gosp. Bakir Izetbegović brine da se potpišu ugovori između Bosne i Hercegovine i Islamske zajednice u BiH – kao što je to učinjeno s Katoličkom crkvom i Srpskom pravoslavnom crkvom – kako bi se i na taj način regulirali oblici iskazivanja islamskog vjerskog identiteta u BiH i kako bi se očuvalo njegovo islamsko vjerničko biće. Uz to, na sastanku bivšeg i sadašnjeg reisa, gospode dr. sci. Mustafe Cerića i Huseina Kavazovića, održanog u Sarajevu, 2. studenoga 2017., dogovoreno je da “bivši reis, ovdje prisutni gosp. Cerić, odustaje od sudjelovanja na predstojećim izborima za bošnjačkoga člana Predsjedništva BiH” (IZBiH, 2017), a sve da se ne bi usitnjavalo bošnjačko biračko tijelo i da bi na tim izborima mogao pobijediti najvjerojatnije kandidat Izetbegovićeve SDA – Stranke demokratske akcije, političkog partnera Islamske zajednice. Javno objavljeni zaključak s toga sastanka glasi: “Odluku dr. Cerića da se ne kandidira za bošnjačkoga člana predsjedništva, unatoč očekivanjima i zahtjevima nekih, reisu-l-ulema Kavazović je ocijenio kao dobar znak za političko jedinstvo Bošnjaka, koje čekaju velika iskušenja na narednim izborima 2018. godine. Stoga, dr. Cerić i reisu-l-ulema Kavazović očekuju od političara da budu na visini povijesne odgovornosti za dobrobit naroda i države svih građana Bosne i Hercegovine.”¹²

¹² Bivši reisu-l-ulema, dr. Mustafa ef. Cerić je također tom prigodom, 2. studenoga 2017., obavijestio reisu-l-ulemu Huseina ef. Kavazovića “da nema namjeru da se kandidira za boš-

U svojoj propovijedi (hutbi) na Kurban-bajram 21. kolovoza 2018. koju sam komentirao u *Oslobođenju* od 8. rujna 2018. ef. Kavazović se obratio bosanskohercegovačkim muslimanima u tuzemstvu i inozemstvu ne samo kao vjerski nego i kao nacionalni suveren, kao netko tko sadašnje bošnjačke (muslimanske) političke elite vidi nesposobne da zbog svojih parcijalnih stranačkih interesa predstavljaju cjelinu kulturnog, religijskog i nacionalnog bošnjačkog (muslimanskog) identiteta u BiH, čime on slijedi sve ono što su činili i čine također vjerski predstavnici katolika Hrvata i pravoslavaca Srba koji se veoma često pojavljuju kao glavni tumači temeljnih ne samo vjerskih nego i nacionalnih interesa svojih vjernika. A sve zbog nacionalno-religijske identifikacije u kojoj su muslimani uvijek i jedino Bošnjaci, katolici uvijek i jedino Hrvati, a pravoslavci uvijek i jedino Srbi.

Svjestan dubine političke raznolikosti i podijeljenosti bošnjačko-muslimanskoga nacionalnog bića, ef. Kavazović je smatrao potrebnim sasvim ozbiljno upozoriti bošnjačke muslimane na to da, unatoč stranačkim podjelama, ne bi smjeli dopustiti da im se ponove neke negativne stvari iz nedavne prošlosti (“Ko ne gleda kako će posao završiti, doći će dani kada će se gadno kajati”) jer, prema njegovu mišljenju, nisu prestale opasnosti po golu egzistenciju islamske (bošnjačke) zajednice uopće i da je već sada izvjesno da “nasrtaji na naše duhovno i biološko biće neće prestati”, da posljednjim ratom nisu prestali “ni nasrtaji na našu zemlju” kao što neće prestati ni permanentno “uskraćivanje prava ljudima, negiranje njihovog identiteta i provokacije će se nastaviti, kao što će se nastaviti i negiranje zločina i veličanje zločinaca”.

Koliko mi je poznato, još nisam čuo da je neki katolički ili pravoslavni svećenik, biskup ili kardinal / patrijarh u svojoj propovijedi ili neki imam ili pak reis u svojoj hutbi, unatoč pravomoćnim presudama kako Međunarodnoga suda u Den Haagu tako i domaćih sudova, govorio o našim zločincima, o zločinima koje su “naši” počinili drugima, o traženju i davanju oprost za počinjena zlodjela. A da ne govorim o tome da bi netko iz religijskih zajednica tražio isključenje nekoga od zulumčara iz te religijske zajednice. Naprotiv, takvi ljudi u najvećem broju postaju nacionalni junaci, heroji, dika i ponos ne samo njihovih ratnih suboraca nego cijele nacionalne i njoj pripadajuće religijske zajednice. Njih se, pak, ostalim članovima zajednice preporučuje kao uzor koji bi trebalo slijediti u borbi za našu stvar.

njačkoga člana Predsjedništva države Bosne i Hercegovine u 2018. godine, već da će se, uz suglasnost reisu-l-uleme Kavazovića, angažirati na ostvarenju misije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Dr. Cerić je obavijestio reisu-l-ulemu Kavazovića da mu se bezrezervno stavlja na raspolaganje u jačanju jedinstvenog nijjeta (namjere) Islamske zajednice i spreman je uraditi sve što se od njega očekuje da Islamska zajednica nastavi svoj miroljubivi i stabilni hod kao i dosada.”

Kako navodi Cvitković (2017:16), kod religijskih elita u Bosni i Hercegovini, ali i u Hrvatskoj i u Srbiji, vlada “kultura šutnje” o zločinima naših “boraca, bojovnika” nad njima, kao i “kultura govora” o zločinima njihovih zulumčara nad našim nevinim narodom. A da bi se takvo kataklizmično stanje izbjeglo, potrebno je zacijelo, prema njegovu mišljenju, izbjeći sve ubrzaniju “feudalizaciju političkoga prostora”. A jedan od uspješnijih putova za to je i put u sigurnu prošlost: “Ipak, snaga našeg čovjeka uvijek se do sada pokazivala u privrženosti našoj bosanskoj tradiciji i ljubavi prema našoj zemlji. Od bosanskih kraljeva, preko rahmetli Gazi Husrev-bega Gradaševića, Spahe i predsjednika Izetbegovića, čuvali smo njenu državnost i posebnost, i borili se za nju.” A sve to izrekao je ef. Kavazović kako bi ukazao na važnost koje listopadski izbori u BiH imaju za muslimane koji izlaskom na izbore trebaju “čuvati demokratske institucije našega društva” i potvrditi opredjeljenje “da živimo u slobodnoj i demokratskoj zemlji” i da svojim neizlaskom na izbore ne bismo smjeli ugroziti “demokratski kapacitet” Bosne i Hercegovine. A kako, prema njegovim riječima, Bosni i Hercegovini trebaju “odgovorne politike, one koje imaju integralistički kapacitet i jaku patriotsku osnovu”, tada bi na sljedećim izborima bh. muslimani svoj glas trebali dati onima “koji imaju znanje, osjećaj za ljude i domovinu”, jer “snaga naše zemlje je u ljudima, koji se moraju pokrenuti da grade zemlju”. Kao što se to često događa i u Hrvatskoj, tako je i ef. Kavazović poručio: “Siguran sam da će muslimani znati prepoznati one koji se zalažu za slobodu, dostojanstvo, prosperitet, snagu i jedinstvo našeg naroda od onih koji su nametljivci”. Nije teško pogoditi da je ovdje riječ o kandidatima stranke SDA koju je osnovao rahmetli Alija Izetbegović, a koji, po njegovim riječima, spada u skupinu onih bošnjačkih zaslužnika koji su čuvali državnost i posebnost Bosne i Hercegovine i koji se borio za nju. Oni će, budu li izabrani, brinuti “o vrijednostima našeg naroda i domovine Bosne i Hercegovine” i raditi “za dobrobit svih ljudi koji u njoj žive”.

Mnogi također upiru prstom na raniju izjavu reisu-l-uleme koju je dao pred lokalne izbore u BiH 2016. godine prigodom posjeta bošnjačkoj zajednici u Švicarskoj, kada je poručio Bošnjacima da se registriraju i glasaju u Srebrenici, kako “vlah” ne bi vladao ovim gradom: “Nećemo halaliti nikome ko bude mogao, a ne bude htio. Svako ko može dati svoj glas, svako ko može se registrirati, svako ko može uticati da ‘vlah’ ne vlada u Srebrenici. Bit će potpuno ovdje otvoren, da ‘vlah’ ne vlada u Srebrenici. Nek mu je haram ako to ne učini.” (Sandić-Hadžihasanović, 2018)

Također, u brizi za očuvanje religijskog (srpsko-pravoslavnog) identiteta ne zaostaju ni predstavnici srpskih političkih stranaka u BiH, kao što ni najviši predstavnici Srpske pravoslavne crkve ne zaostaju u brizi za očuvanje srpskog nacionalnog bića, posebno kad je riječ o Kosovu, koje je za SPC peta srpska

zemlja i koje za cjelinu srpskoga naroda ima i mitološku funkciju. Također, kad je u pitanju očuvanje RS-a, tu među srpskim političarima u BiH i predstavnicima SPC-a nema međusobnih sporenja. Svi su složni u tome da Republiku Srpsku treba sačuvati i da se u njezine granice ne smije dirati, ali da treba “vrištati” zbog ugroženosti pravoslavnih Srba u drugim područjima BiH.

Poruke slične onima od katoličkih biskupa često dolaze i iz sestrinske Srpske pravoslavne Crkve. I oni vjernicima savjetuju “da se opredeljuju zrelo i odgovorno i da glasaju po svojoj savesti. Pri tome verujući ljudi, upravo iz razloga hrišćanske savesti, ne bi mogli glasati za one koji programski zastupaju bezbožna gledišta o čoveku i svetu, bez obzira na stranačku pripadnost.” (Borba, 1992)

Osim toga, Srpska pravoslavna crkva je prepoznatljiva po svojem stavu prema zbivanjima u prošlom ratu u BiH (1991–1995), a posebno prema zločinima koje su nad Hrvatima i Bošnjacima počinili pripadnici srpskih vojnih postrojba, koje nikada nije nazvala pravim imenom. No, posebno je prepoznatljiva među svojim vjernicima po svojem odnosu prema Republici Srpskoj, koja je za nju nastala na “Božjim zakonima i vrlinama hrišćanskim” unatoč svim prigovorima da je nastala na zločinu. Srpskim političarima je dovoljno samo pratiti što se događa u tom crkvenom okruženju da bi znali što im je činiti.

ZAKLJUČNO

Mi u Bosni i Hercegovini nismo i, kako izgleda, nećemo uskoro doživjeti ono što su doživjeli pripadnici dviju donedavno neprijateljski nastrojenih crkava u Njemačkoj: Katoličke crkve i Evangeličke (Luteranske) crkve, ali i svi građani SR Njemačke. Naime, predsjednik Njemačke biskupske konferencije kardinal Reinhard Marx i predsjednik Savjeta evangeličke crkve u Njemačkoj Heinrich Bedford-Strohm dali su zajedničku izjavu u povodu izbora za Savezni sabor (Bundestag) 24. rujna 2019. koja u naglascima Katoličke novinske agencije KNA (2017) glasi ovako:

Molimo građanke i građane da aktivno suoblikuju politički put naše zemlje. Demokracija živi sudjelovanjem. Budući zastupnici i članovi Vlade stajat će pred velikim zadaćama. Brze promjene koje su zahvatile cijeli svijet i naš su izazov. (...) Etablirale su se nove političke snage. Njihova stajališta ponekad su međusobno nepomirljiva. Od komentara punih mržnje u internetu do izvršenja fizičkoga nasilja veoma često put nije dalek. Stoga političke debate moraju biti takve da se s respektom čuju drugi i moraju biti vođene miroljubivo i bez nasilja.

Osim molbe i upozorenja na opasnosti koje vrebaju na dobrobit društva, biskupi su istodobno ukazali i na potrebu očuvanja Europske unije: “Nitko zbog svoje vjere, zbog svoje boje kože, svoje spolne orijentacije ili svoje nacionalne

pripadnosti ne bi trebao biti omalovažavan i isključen. Naša zemlja mora ostati otvorena za sve i dalje preuzimati odgovornost za najslabije i najranjivije.”

Stoga mole građanke i građane da i dalje podupiru procese europskoga ujedinjenja. “Samo je ujedinjena Europa jamac mira i slobode na našem kontinentu i ona i dalje može davati poticaje za stvaranje mira u cijelome svijetu kao i za ekološko i socijalno pravedno oblikovanje svjetskih gospodarskih odnosa.”

Bilo bi poželjno da predstavnici četiriju religijskih organizacija u BiH: Islamske zajednice, Katoličke crkve, Srpske pravoslavne crkve i Židovske zajednice u BiH dadnu približno istu, ako ne i snažniju izjavu nego što su je dali Marx i Bedford-Strohm,

Nadam se da će i takvo vrijeme doći u Bosnu i Hercegovinu, ali i u zemlje u njezinu okruženju, u kojima – nek posluži kao utjeha – situacija nije ništa bolja.

LITERATURA

- Abazović, Dino, *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2009.
- Babić, fra Mile *Temeljna pitanja suvremene filozofije*, University press i Plejada, d.o.o., Sarajevo – Zagreb, 2017.
- Begović, Filip Mursel, “Nastale su iz SDA, služe se Miloševićevom retorikom i cilj im je fragmentarizirati bošnjačku političku scenu”, *Stav*, 7. 4. 2018. Dostupno na: <http://stav.ba/nastale-su-iz-sda-sluzje-se-milosevicevom-retorikom-i-cilj-im-je-fragmentarizirati-bosnjacku-politicku-scenu/> (pristupljeno: 27. 10. 2019).
- Berger, Peter L., *Altäre der Moderne. Religion in pluralistischen Gesellschaften*, Campus, Frankfurt a. M. – New York, 2015. (engl. izdanje 2014).
- Bolja Bosna, “Zakuhalo se: Željko Komšić žestoko odgovorio kardinalu Puljiću!”, *Bolja Bosna*, 3. 4. 2018. Dostupno na: <https://boljabosna.com/vijesti/zakuhalo-se-zeljko-komsic-zestoko-odgovorio-kardinalu-puljicu/> (pristupljeno: 10. 4. 2018).
- Borba, “Saopćenje svetog arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne Crkve”, *Borba*, 11. 11. 1992, str. 7.
- Čerešnjev, Ivica, “Jevrejska opština Sarajevo”. Dostupno na: <http://www.islamicpluralism.org/2683/bosnian-jews-serbia-forgotten-victims>, i: <https://forum.klix.ba/zeljko-komsic-clan-predsjednistva-p7584860.html#p7584860> (pristupljeno: 20. 9. 2019).
- Cvitković, Ivan, *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između nacionalnog i religijskog*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2006.
- Cvitković, Ivan, *Konfesija u ratu*, Svjetlo riječi, Interreligijska služba “Oči u oči”, Sarajevo, 2004.
- Cvitković, Ivan, *Moj susjed musliman*, Školska knjiga, Zagreb, 2012a.
- Cvitković, Ivan, *Religija u raljama politike*, Djela, knj. 88, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 47, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2019.

- Cvitković, Ivan, *Sociološki pogledi na naciju i religiju I*, DES, Sarajevo, 2005.
- Cvitković, Ivan, *Sociološki pogledi na naciju i religiju II*, Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2012b.
- Cvitković, Ivan, *Sociološki pogledi na naciju i religiju III*, Štamparija Fojnica d. d., Fojnica, 2017.
- “Daytonski mirovni sporazum”, u: *Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine, sv. I., A-Dž*, Hrvatski leksikografski institut Bosne i Hercegovine, Mostar, 2009.
- Drieschner, Frank, “Kirchen in Europa: Was uns trennt”, *Zeit.de*, 24. 5. 2019. Dostupno na: <https://www.zeit.de/2019/22/kirchen-in-europa-christentum-politik-konflikte/komplettansicht> (pristupljeno: 20. 9. 2019).
- Džaja, M. Srećko, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463.–1804.*, Ziral, Mostar, 1999.
- Džihic, Vedran, “Zur Symbiose zwischen Politik und Religion am Beispiel Bosnien und Herzegowina”, u: Feichtinger, W. i P. Jureković (ur.), *Religiöser Extremismus vs. internationale Friedensbemühungen: Lessons Learned und präventive Strategien im Nahen Osten und am Westbalkan*, Landesverteidigungsakademie (LVak) – Institut für Friedenssicherung und Konfliktmanagement (IFK), Vienna, 2008, str. 111-129.
- FMP, *Bosna i Hercegovina, Ustav*, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo 1997. (Prijevod na hrvatski jezik)
- Fromm, Erich, “Totemizam, religija, neuroza”, u: *Psihoanaliza i religija*, V. B. Z., Zagreb, 2000, str. 37-39. Dostupno na: <http://www.prometej.ba/clanak/erich-fromm/erich-fromm-totemizam-religija-neuroza-2010> (pristupljeno: 11. 4. 2018).
- Glas Istine, “Prebrojavanje krvnih zrnaca: Kardinal Puljić optužio Komšića da nije ‘zakoniti Hrvat’!”, *Glas Istine*. Dostupno na: <https://glasistine.com/prebrojavanje-krvnih-zrnaca-kardinal-puljic-optuzio-komsica-da-nije-zakoniti-hrvat/> (pristupljeno: 27. 10. 2019).
- HNSBiH, “Usvojena Deklaracija 8. zasjedanja Hrvatskoga narodnog sabora”, *Hrvatski narodni sabor Bosne i Hercegovine*, 26. siječnja 2019. Dostupno na: <https://www.hnsbih.ba/8-deklaracija-hrvatskog-narodnog-sabora/> (pristupljeno: 27. 10. 2019).
- Huntington, Samuel, *Sukob civilizacija – I preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1997.
- IZBiH, “Reisu-l-ulema primio bivšeg reisa Cerića”, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini*, 2. 11. 2017. Dostupno na: <http://www.islamskazajednica.ba/aktivnosti-reisu-l-uleme/prijemi-kod-reisu-l-uleme/26142-reisu-l-ulema-primio-bivseg-reisa-cerica> (pristupljeno: 2. 4. 2018).
- Keane, John, “Nations, Nationalism, and the European Citizen”, *CSD Perspectives*, br. 2, 1993, str. 8.
- Keane, John, *Civil Society and the State*, The University of Westminster Press, London, 1998.

- KNA, "Kirchen rufen zur Wahl Gegen Ausgrenzung und Hass", Katholische Nachrichtenagentur, 4. 9. 2017. Dostupno na: <https://www.domradio.de/themen/kirche-und-politik/2017-09-04/kirchen-rufen-zur-wahl-auf> (pristupljeno: 20. 9. 2019).
- Lovrenović, Ivan, "Budućnost nezavršenoga rata – 21 teza o Bosni i Hercegovini", u: Lovrenović, Ivan i Miljenko Jergović, *Bosna i Hercegovina – budućnost nezavršenoga rata*, Novi Liber, Zagreb, 2010. Dostupno na: <http://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/buducnost-nezavršenoga-rata-21-teza-o-bosni-i-hercegovini> (pristupljeno: 8. 9. 2019).
- Markešić, Ivan, "Dvije kurban-bajramske hutbe, dvije različite poruke", *Oslobodjenje*, 8. 9. 2018 Dostupno na: <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei teme/dvije-kurban-bajramske-hutbe-390736> (pristupljeno: 2. 10. 2019).
- Markešić, Ivan, "Nacionalno-religijske težnje teritorijalizacije u BiH", u: Šošarić, Tomislav: "Kako religija i politika nagrizaju i sebe, i društvo", *Aljazeera.net*, 15. 4. 2018. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-religija-i-politika-nagrizaju-i-sebe-i-drustvo> (pristupljeno 24. 9. 2019).
- Markešić, Ivan, "Od religijskog do nacionalnog identiteta i natrag", *Društvena istraživanja*, god. 19, br. 3(107), 2010, str. 525-546.
- Markešić, Ivan, "Vrcanovo viđenje socioreligijske situacije u Bosni i Hercegovini na prijelazu stoljeća", u: Malenica, Zoran, Dražen Lalić i Inga Tomić-Koludrović (ur.), *Sociologija Srđana Vrcana: između utopije i stvarnosti*, Pravni fakultet Sveučilišta Split, Split, 2010, str. 109-121.
- Markešić, Ivan, *Religija u političkim strankama – na primjeru Bosne i Hercegovine*, Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 2010.
- Mihaljević, Vine i Ilija Krezo, *Bog u rovu: vojno dušobrižništvo u hrvatskome Domovinskom ratu*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002.
- Mrkonja, Haris, "SNSD usvojio Deklaraciju o slobodnoj i samostalnoj RS", *NI*, 25. 4. 2015. Dostupno na: <http://ba.n1info.com/Vijesti/a38692/SNSD-usvojio-Deklaraciju-o-slobodnoj-i-samostalnoj-RS.html> (pristupljeno: 26. 10. 2019).
- NN, "Mirsad Tokača: Tokom rata u Bosni i Hercegovini ubijeno je i nestalo 97.207 ljudi", *Kliker.info*, 22. 6. 2007. Dostupno na: <https://kliker.info/mirsad-tokaca-tokom-rata-u-bosni-i-hercegovini-ubijeno-je-i-nestalo-97-207-ljudi/> (pristupljeno: 3. 11. 2019).
- "Opći izbori u BiH u oktobru 2018. i bez izmjena Izbornog zakona", *Aljazeera Balkans*, 13. decembar 2017. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/opci-izbori-u-bih-u-oktobru-2018-i-bez-izmjena-izbornog-zakona> (pristupljeno: 8. 4. 2018).
- Pace, Enzo, *Zašto religije ulaze u rat?*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
- Pejanović, Mirko, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH – Studije, članci, intervjui*, Šahinpašić, Sarajevo – Zagreb, 2010.
- Pollack, Detlef, "Religion und Politik in den postkommunistischen Staaten Ostmittel- und Osteuropas", *Aus der Politik und Zeitgeschichte*, 42-43, Bundeszentrale für Politik, Bonn, 2002, str. 15-22.

- PSBiH, "Izborni zakon BiH", Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik BiH*, br. 23/01, 19. 9. 2001.
- Puljić, Vinko, "Propovijed kardinala Puljića na Misi u povodu prvog pisanog spomena imena Žepče", *Katolička Tiskovna Agencija Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine*, 15. listopada 2018. Dostupno na: <http://www.ktabkbih.net/info.asp?id=80492> (pristupljeno: 27. 10. 2019).
- R. D., "Fra Drago Bojić: BiH ima šansu samo kao sekularna država, religijski utjecaj mora imati granice", *Klix.ba*, 26. 3. 2018. Dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/fra-drago-bojic-bih-ima-sansu-samo-kao-sekularna-drzava-religijski-utjecaj-mora-imati-granice/180320015> (pristupljeno: 31. 3. 2018).
- Rabar, Josip, "Velika duša – Gandhi (Uz tridesetu obljetnicu smrti 1948–1978.)", *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 33, No. 5, 1978, str. 444-445.
- Sandić-Hadžihasanović, Gordana, "Uz političare, i vjerski vođe u političkom ringu", *Slobodna Evropa*, 18. 10. 2018. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-izbori-kardinal-patrijarh-efendija/29549331.html> (pristupljeno: 1. 10. 2019).
- SDA, "Programska deklaracija SDA usvojena na 7. kongresu SDA u Sarajevu 14. rujna 2019.". Dostupno na: <https://sda.ba/o-nama/programska-deklaracija-sda/> (pristupljeno: 28. 10. 2019).
- Soldo, Vera, "Kardinal o izboru Komšića: 'I Hitler je izabran po zakonu'", *Deutsche Welle*, 16. 10. 2018. Dostupno na: <https://www.dw.com/hr/kardinal-o-izboru-kom%C5%A1i%C4%87a-i-hitler-je-izabran-po-zakonu/a-45911190> (pristupljeno: 27. 10. 2019).
- Teletović, Melisa, "Izborni zakon u BiH između želja i mogućnosti", *BHRT*, 14. 10. 2019. Dostupno na: <https://bhrt.ba/izborni-zakon-u-bih-izmedju-zelja-i-mogucnosti/> (pristupljeno: 27. 10. 2019).
- Troll, Carina, *Religion und Wahlen in den USA*, GRIN Verlag, München, 2004. Dostupno na: <https://www.grin.com/document/110363> (pristupljeno: 30. 9. 2019).
- Vrcan, Srđan, *Nacija – nacionalizam – moderna država*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
- Wehler, Hans-Ulrich, *Nacionalizam – povijest, oblici, posljedice*, Naklada Jesenski, Zagreb, 2005.
- Wikipedia, "Sjedinjene Američke Države", *Wikipedia, Slobodna enciklopedija*. Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Sjedinjene_Ameri%C4%8Dke_Dr%C5%BEave#Religija (pristupljeno: 30. 9. 2019).
- Zulehner, Paul i Miklós Tomka, *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas*, Schwabenverlag, Wien, 1999.